

निळ्या आकाशात लाल फुगा

अचानक आमचे दार सताड उघडले आणि कॉरीडॉरमधून आल्योन्का ओरडली :

“मोठ्या दुकानात वासंतिक बाजार भरलाय !”

ती भयानक मोठ्यांदा ओरडली होती आणि तिचे डोळे बटणांएवढे, मोठे विस्फारले होते. प्रथम मला वाटले, कुणाचा तरी भोसकून खून पडला. ती परत ठणाणा ओरडली :

“लौकर चल देनीस ! तिथं बुडबुड्यांचं क्वास * विकताहेत ! बँड वाजतोय आणि वेग-वेगळ्या बाहुल्या आहेत ! धाव !”

आग लागल्याप्रमाणे किंचाळत होती. त्यामुळे मीसुद्धा थोडासा कावराबावरा झालो आणि मला काखेत गुदगुल्या होऊ लागल्या. मी घाईघाईने घरातून बाहेर पडलो.

आल्योन्का आणि मी एकमेकांचे हात धरून वेड्यांप्रमाणे मोठ्या दुकानाकडे धावलो. तेथे माणसांची खूप गर्दी उसळली होती. जमावाच्या मध्यभागी एका पुरुषाची आणि एका बाईची अशा दोन प्रचंड चकचकीत आकृत्या उभ्या होत्या. ती खरी माणसे नव्हती, पण त्यांच्या डोळ्यांची उघडझाप होत होती व बोलल्याप्रमाणे त्यांचे ओठ हलत होते. पुरुषाची आकृती गरजली :

“वासंतिक बाजारररर ! वासंतिक बाजारररर !”

बाई ओरडत होती :

“मुस्वागतम् ! मुस्मुस्वागतम् !”

आम्ही खूप वेळपर्यंत त्या आकृत्या पहात राहिलो. मग आल्योन्का म्हणाली :

“ती खरी माणसं नाहीत, तरी ओरडतात कशी ?”

“काही समजत नाही !”

तेव्हा आल्योन्का म्हणाली :

“पण मला माहीत आहे. त्या आकृत्या स्वतः नाही ओरडत. त्यांच्या आतमध्ये जिवंत

* क्वास – काळ्या पावाला आंबवून बनवलेले एक रशियन थंड पेय – अनु.

नट बसतात आणि दिवसभर ओरडतात. तेच आतून दोगी ओढतात आणि त्यामुळं बाहुल्यांचे ओठ हलतात."

मी पोट धरधरून हसलो.

"तू खरंच अजून लहान बाळ आहेस. त्या बाहुल्यांच्या पोटात संबंध दिवसभर नट कशाला बसतील? आळ्खा दिवस आत बसून ओरडायचं? दम निघेल! मग खायचं-प्यायचं केव्हा? शिवाय इतर गोष्टी काय कमी... अगदी अडाणी मुलगी! त्यांच्यात बसवलेला रेडिओ ओरडतोय!"

आल्योन्का म्हणाली: "उगीच शहाणपणाचा टेंभा मिरवू नको!"

आम्ही पुढे गेलो. तेथे खूप माणसे होती. त्यांचे पोषाख रंगीबेरंगी होते, आनंद ओसंडत होता, बँड वाजत होता आणि एक माणूस लॉटरीची पेटी गरगर फिरवत ओरडत होता:

लौकर इकडे या!

इथे लॉटरीची तिकीटे घ्या!

मस्त डौलदार 'वोल्गा' मोटारीला,

जिंक्याला उशीर करू नका!

'वोल्गा' मोटार नको ज्यांना,

छोटी 'मस्क्विच' तयार त्यांना!

त्याचे मजेदार ओरडणे ऐकूनसुद्धा आम्ही हसलो. आल्योन्का म्हणाली:

"काही झालं तरी रेडिओपेक्षा जिवंत माणूस ओरडतो, तेव्हा जास्त मजा येते!"

मोठ्या माणसांच्या गर्दीत आम्ही खूप वेळ धावपळ करत होतो. मोठी मजा आली. कुणा एका लष्करी पोषाखातील माणसाने आल्योन्काला बकोटींना धरून वर उचलले आणि त्याच्या बरोबरच्या माणसाने भिंतीवरचे एक बटण दाबले, तेव्हा भिंतीतून अचानक सुगंधी पाण्याचा फवारा उडाला. आल्योन्काला त्यांनी परत खाली ठेवले तेव्हा तिच्या संबंध अंगाला गोड वास येत होता. लष्करी माणूस म्हणाला:

"किती सुंदर आहे ही छोटुकली!"

पण आल्योन्का त्यांच्यापासून लांब पळाली आणि मी तिच्या पाठोपाठ. शेवटी आम्ही क्वामच्या गेल्यापाशी पोहोचलो. माझ्यापाशी न्याहरीसाठी दिलेलं पैसे होते, म्हणून मी आणि आल्योन्काने क्वामचे दोन-दोन मोठे ग्लास रिचवले. आल्योन्काचे पोट ताबडतोब फूटबॉलप्रमाणे दिम् लागले. माझ्या नाकात मतत झिणझिण्या येत होत्या. भलतीच मस्त मजा! नंतर परत आम्ही पळू लागलो तेव्हा माझ्या पोटात क्वास ढवळत असल्याचा आवाज मला ऐकू येत होता.

घरी जाण्याच्या हेतूने आम्ही रस्त्यावर धावलो. तेथे आणखीच छान वाटत होते. दुकानाच्या दारापाशीच एक बाई गॅसचे फुगे विकत होती.

त्या बाईला पाहताच आल्योन्का एकदम थंबकली. ती म्हणाली: “अय्या! मला फुगा हवा!”

मी म्हणालो: “पण माझ्यासाठी आता पैसे नाहीत!”

“माझ्यापाशी एक नाणं आहे!” आल्योन्का.

“दाखव!” मी.

तिने विशातून एक नाणे काढून दाखवले. मी म्हणालो: “ओहो! दहा कोपेक! अहो बाई, ह्या मुलीला एक फुगा द्या!”

फुगेवाली बाई हसून म्हणाली: “कुठला पाहिजे? लाल, पिवळा, निळा?”

आल्योन्काने लाल फुगा घेतला. आम्ही पुढे चालू लागलो. अचानक आल्योन्का म्हणाली: “तुला धरायचाय हातात फुगा?”

तिने फुग्याचा दोरा माझ्यापुढे धरला. मी फुगा घेतला. ताबडतोब मला जाणवले की, फुगा दोऱ्याला हलकेच हिसका देत होता. बहुधा त्याला उडून जायची इच्छा होती. तेव्हा मी दोरा थोडा ढिला सोडला, तर फुग्याने परत हिसका दिला. जणू तो उडून जायची परवानगी मागत होता. मला त्या फुग्याबद्दल एकाएकी दया वाटू लागली. जबरदस्तीने मी त्याला धरून ठेवतोय असे वाटू लागले. आणि मी त्या फुग्याला सोडून दिले. प्रथम तो फुगा माझ्यापासून दूर उडाला नाही. जणू त्याला मी सोडून दिले ह्यावर त्याचा विश्वास बसला नव्हता. पण मग त्याला स्वतःचे स्वातंत्र्य जाणवले आणि एकदम रस्त्यावरील दिव्यापेक्षा उंच त्याने झेप घेतली.

आल्योन्काने स्वतःचे डोके गच्च धरले. “आई ग! कशाला सोडलंस? पकड...”

आणि ती उंच उड्या मारू लागली. जणू काही फुग्यापर्यंत तिचे हात पोहोचणार होते! पण फुगा धरणे जमत नाही असे पाहिल्यावर रडत ती म्हणाली:

“कशाला तू सोडून दिलंस त्याला?”

मी काहीच उत्तर दिले नाही. मी वरती फुग्याकडे पाहिले. तो संथपणे तरंगत वर जात होता. जणू असे जाण्याची त्याची संबंध आयुष्यभराची इच्छा होती!

मी वरती पहात होतो, आल्योन्कासुद्धा वरती पहात होती. आमच्याभोवती अनेक मोठी माणसे गोळा झाली होती व तीसुद्धा वरती फुग्याकडे पहात होती. फुगा उडत वरती जात होता व हळू हळू त्याचा आकार बारीक होऊ लागला होता.

सर्वात उंच इमारतीच्या शेवटच्या मजल्याजवळून तो उडत गेला, तेव्हा खिडकीतून कुणीतरी डोके बाहेर काढून फुग्याला हात हलवला. पण फुगा आणखी वर चढला, टेलीव्हिजनच्या अँटेनापेक्षा वर गेला, कबूतरांच्या कळपापेक्षा वर गेला व अगदीच लहान दिसू लागला...

जेव्हा तो उडाला तेव्हा माझ्या कानात कसल्यातरी घंटा वाजल्या होत्या, आता तो जवळ जवळ दिसेनासा झाला. सशासारख्या गुबगुबीत लहान ढगामागे तो तरंगत गेला, परत त्यामागून बाहेर आला आणि अखेर पूर्ण अदृश्य झाला. बहुधा एव्हाना तो चंद्रापाशी अंतराळात पोहोचला होता. आम्ही अजूनही वरती पहात होतो आणि माझ्या डोळ्यांसमोर कसलेतरी ठिपके व वर्तुळे फिरू लागली होती. फुगा आता कुठेच नव्हता. आल्योन्काने एक हलका सुस्कारा टाकला. सगळे आपापल्या कामांना निघून गेले.

आम्हीसुद्धा निघालो. अगदी मुकाट. चालताना माझ्या मनात विचार येत होता की, वसंताच्या मोसमाचे आगमन किती सुंदर होते, सगळे लोक छान-छान कपडे करून आनंदात वावरत होते, मोटारी धावत होत्या, पोलीसांच्या हातांमध्ये पांढरेशुभ्र हातमोजे होते, आणि स्वच्छ निळ्या-निळ्या आकाशात आमचा लाल फुगा उडत होता... आल्योन्काला हे सर्व मी सांगू शकत नव्हतो याचे मला मनातल्या मनात वाईट वाटत होते. शब्दांनी समजावून सांगणे मला जमत नाही आणि जरी जमले असते, तरी आल्योन्काला त्यातले काही कळले नसते, कारण ती अजून खूप लहान होती. ती माझ्यागेजारून गुपचूप चालत होती आणि तिच्या गालां-वरची आसवे अजून सुकली नव्हती. स्वतःचा फुगा गमावल्याचे तिला अतीव दुःख झाले होते.

तर थेट घरापर्यंत आम्ही काहीही न बोलता पोहोचलो. आमच्या फाटकापाशी निरोपासाठी जेव्हा थांबलो, तेव्हा आल्योन्का म्हणाली:

“जर माझ्याजवळ आणखी पैसे असते, तर मी आणखी एक फुगा विकत घेतला असता... तुला उडवायला देण्यासाठी!”

“तो जिवंत आहे आणि चमकतोय...”

एका संध्याकाळी घरासमोरच्या आवारात वाळूच्या ढिगापाशी बसून मी आईची वाट पहात होतो. कदाचित इन्स्टिट्यूटमध्ये किंवा दुकानात तिला उशीर झाला होता, अथवा बसची खूप वेळ वाट पहावी लागली होती. नक्की कारण मला माहीत नव्हते. मात्र सगळ्यांचे आई-वडील एव्हाना कामावरून परतले होते, सगळी मुले त्यांच्याबरोबर एव्हाना आपापल्या घरांमध्ये गेली होती, चहा-पाव आणि चीज खात होती, पण माझ्या आईचा अजून पत्ता नव्हता...

घराच्या खिडक्या प्रकाशाने उजळल्या होत्या, रेडिओवरून संगीत वाजत होते आणि आकाशात काळे मेघ दाटत होते. म्हाताऱ्या माणसांच्या दाढ्यांप्रमाणे ते भासत होते.

माझा खूप भूक लागली होती, पण आईचा अजूनही पत्ता नव्हता. माझ्या मनात विचार आला की, माझ्या आईला भूक लागलीय आणि जगाच्या दुसऱ्या टोकाला ती माझी वाट पाहतोय असे जर मला माहीत असते, तर मी क्षणात तिच्यापाशी धावत गेलो असतो, उशीर

केला नमता आणि वाळूच्या ढिगापाशी उदासवाणे बसवून तिला ताटकळत ठेवले नसते.

तेवढ्यात आवारात मीष्का आला. तो म्हणाला: "सलाम!"

मी म्हणालो: "सलाम!"

मीष्का माझ्यापाशी बसला व माझी मालमोटार त्याने हातात घेतली.

"ओहो!" मीष्का म्हणाला. "कुठून मिळवलीस ही मालमोटार? ती स्वतःच वाळू भरून घेते? स्वतःच ओतते? होय? कळ कुठाय? कशासाठी? तिला फिरवता येतं? होय? ओहो! घरी घेऊन जायला मला देशील?"

मी म्हणालो: "नाही, घरी देणार नाही. मला ही भेट मिळालीय. बाबांनी गावाला जायच्या आधी मला बक्षिस दिलीय."

मीष्काने गाल फुगवले आणि माझ्यापासून तोंड फिरवले. आवारात आणखी अंधार वाढला. आई केव्हा येते ते दिसावे म्हणून मी सतत फाटकाकडे लक्ष ठेवून होतो. पण अजून ती आली नव्हती. बहुधा रोझामावशी तिला वाटेत भेटली होनी, दोघीजणी गप्पांमध्ये रंगल्या होत्या आणि माझा त्यांना विसर पडला होता. मी वाळूवर निजलो.

मीष्का म्हणाला: "मालमोटार देणार नाहीस?"

मी म्हणालो: "मीष्का, उगीच कटकट लावू नको!"

मीष्का म्हणाला: "तिच्या बदल्यात मी तुला एक ग्वाटेमाला आणि दोन बार्बाडोस देईन!"

मी म्हणालो: "बार्बाडोसची आणि मालमोटारीची तुलना तरी होऊ शकते का?"

मीष्का: "पोहण्याची रबरी ट्यूब हवी माझी?"

"ती फुटकी आहे!"

"तू चिकटव तिला!"

मी संतापलो. "आणि पोहू कुठं? न्हाणीघरातल्या टबात?"

मीष्काने परत गाल फुगवले. मग तो म्हणाला:

"ठीक आहे! एवढा चिकूपणा करतोस तर घे हे!"

त्याने माझ्यासमोर काड्यापेटी धरली. मी ती हातात घेतली.

"उघड तिला," मीष्का म्हणाला, "म्हणजे दिसेल!"

मी काड्यापेटी उघडली तेव्हा प्रथम मला काहीही दिसले नाही, मग छोटासा फिकट फिरवा उजेड दिसला. जणू माझ्यापासून खूप खूप दूर बारीक तारा लुकलुकत होता आणि त्याच-वेळी मी त्याला आता माझ्या हातात धरला होता.

"हे काय आहे, मीष्का," मी दबत्या आवाजात विचारले, "काय आहे हे?"

"काजवा," मीष्का म्हणाला. "काय, छान आहे ना? तो जिवंत आहे! रामजल?"

"मीष्का," मी म्हणालो, "घे माझी मालमोटार! कायमची! बक्षिस! आणि मला हा तारा दे मी त्याला घरी नेतो."

मीष्काने माझी मालमोटार उचलली व तो घरी पळाला. मी माझ्या काजव्याबरोबर तेथेच राहिलो, त्याला निरखून पहात राहिलो. त्याला कितीही वेळ पाहिले तरी माझे समाधान होत नव्हते. अगदी परीकथेतल्याप्रमाणे मला तो भासत होता: माझ्या हातांमध्ये त्याचा हिरवा प्रकाश उजळत होता, पण त्याचवेळी तो खूप दूरवरून लुकलुकत असल्याचा भास होत होता. माझा ऊर धपापू लागला, माझ्या काळजाचे ठोके मला ऐकू येऊ लागले, माझ्या नाकात झिण-झिण्या येऊ लागल्या आणि मला रडायची इच्छा होऊ लागली.

मी खूप वेळ तेथे बसून होतो, खूप वेळ. भोवती कुणीही नव्हते. जगातल्या सर्वांचा मला विसर पडला होता.

अखेरीस आई आली आणि मी खूप आनंदित झालो. आम्ही घरात गेलो. चहा प्यायला आणि पाव-चीज खायला सुरुवात केल्यावर आईने विचारले:

“तुझी मालमोटार कशी चालतेय?”

मी म्हणालो: “आई, मी तिच्या बदली दुसरी गोष्ट घेतली.”

आई म्हणाली: “कमाल आहे! बदली काय घेतलंस?”

“काजवा!” मी उत्तरलो. “तो बघ—काड्यापेटीत राहतोय. दिवा विझव!”

आईने दिवा विझवला. अंधार झाला आणि आम्ही दोघे तो फिकट हिरवा तारा पाहू लागलो.

मग आईने परत दिवा पेटवला.

“खरंच, जादू आहे,” ती म्हणाली. “पण तरीही, ह्या काजव्याच्या बरोबरीभारी किंमतीची मालमोटार कशी काय देऊन टाकलीस?”

“मी खूप खूप वेळ तुझी वाट पहात होतो,” मी म्हणालो, “आणि मला फार उदास वाटत होतं. पण हा काजवा जगातल्या कुठल्याही उत्तम मालमोटारीपेक्षा जास्त चांगला आहे, असं मला आढळलं.”

आईने माझ्याकडे निरखून पाहिले आणि विचारले:

“कोणत्या दृष्टीनं हा जास्त चांगला आहे?”

मी म्हणालो: “तुला एवढं कसं समजत नाही? तो जिवंत आहे! आणि चमकतोय!..”

जुना खलाशी

मार्या पेत्रोवना आमच्याकडे वारंवार चहा प्यायला येते. ती खूप लठ्ठ आहे आणि उशीवर आच्छादन घालावे तसा फ्रॉक तिच्या अंगावर गच्च ताणून बसलेला असतो. तिच्या कानांवर वेगवेगळी कर्णभूषणे लोंबत असतात आणि कमल्यातरी गोड वासाच्या अत्तराने ती घमघमत

असते. हा वास मला जाणवला की, एकदम माझा श्वास घुसमटतो. मी दृष्टीला पडताच मार्या पेत्रोवना नेहमी मला प्रश्न विचारून सतावते: मोठेपणी मला कोण व्हावेसे वाटते आणि माझ्या वर्गामधील कोणती मुलगी मला जास्त आवडते? मला कोणतीही मुलगी आवडत नाही! आत्तापर्यंत मी पाच वेळा मार्या पेत्रोवनाला समजावून सांगितले, पण ती खो खो हसते आणि वोटाने मला दटावते. विचित्र आहे! ती आमच्याकडे पहिल्यांदा आली तेव्हा वसंताचा मोसम होता. झाडांना पालवी फुटली होती, खिडक्यांमधून हिरव्या पानांचा वास दरवळत होता आणि संध्याकाळ असूनसुद्धा अजून उजेड होता. आई मला झोपायला सांगत होती, पण माझी झोपायला जायची इच्छा नव्हती. तेव्हा ही मार्या पेत्रोवना अचानक म्हणाली:

“शहाण्यासारखा वाग, झोपायला जा. मग पुढच्या रविवारी मी तुला कल्याणमावरच्या आमच्या दाचावर घेऊन जाईन. विजेच्या आगगाडीमधून आपण जाऊ. तिथं नदी आहे, आमचा कुत्रा आहे आणि आपण तिथं होडीमधून भटकू...”

मी ताबडतोब बिछान्यावर निजलो, डोक्यावरून पांघरूण ओढून घेतले आणि पुढील रविवार कसा घालवीन याबद्दल कल्पना रंगवू लागलो: मी तिच्या दाचावर जाईन, गवतावर अनवाणी धावेन, नदी पाहीन, कदाचित मला ती होडी वल्हवायला देईल, वल्ह्यांची कडी खणखण वाजतील, पाणी खळखळेल आणि काचेसारखे पारदर्शी पाण्याचे थेंब परत नदीत ठिपकतील. तेथे मी कुत्र्याबरोबर मैत्री करीन, त्याच्या पिवळ्या डोळ्यांमध्ये रोखून पाहीन आणि ऊम्यामुळे जेव्हा तो जीभ बाहेर काढून लाळ गाळू लागेल, तेव्हा त्याच्या सुंदर जिभेला मी स्पर्श करीन.

तर अशा कल्पना रंगवत मी पडून होतो, मार्या पेत्रोवनाचे हसणे ऐकत होतो आणि नकळत मला झोप लागली. नंतर संबंध आठवडाभर झोपायच्या वेळी माझ्या मनात हेच विचार पुनः-पुन्हा येत होते. जेव्हा शनिवार उजाडला, तेव्हा मी बूट स्वच्छ केले, दात घासले, माझ्या छोट्या चाकूला धार लावली, कारण जंगलात अगर खेड्यात स्वतःसाठी एखादी काठी तासावी लागली असती. सकाळी मी सर्वांआधी उठलो होतो, कपडे चढवून मार्या पेत्रोवनाची वाट पहात बसलो होतो. बाबांनी न्याहरी केल्यावर आणि वर्तमानपत्र वाचल्यावर मला म्हटले:

“चल देनीस, तळ्याकाठी फिरायला जाऊ!”

पण मी त्यांना म्हणालो:

“कमाल आहे तुमची, बाबा! मार्या पेत्रोवनाचं काय? आता ती माझ्यासाठी येईल आणि आम्ही कल्याणमाळा जाऊ. तिथं कुत्रा आहे, होडी आहे. मला मार्या पेत्रोवनाची वाट पाहिली पाहिजे.”

बाबा गप्प झाले, मग त्यांनी आईकडे पाहिले, नंतर खांदे उडवले आणि चहाचा दुसरा ग्लास प्यायला आरंभ केला. मी घाईघाईने न्याहारी आटोपून अंगणात गेलो. मार्या पेत्रोवना

येत असताना पटकन दिसावी म्हणून मी फाटकापाशीच फिरत होतो. पण तिचा खूप वेळ पत्ता नव्हता. तेवढ्यात मीष्का माझ्यापाशी आला. तो म्हणाला :

“चल, पोटमाळ्यावर चढू या! कबूतरांची पिल्लं जन्मली अथवा नाही, ते पाहू...”

“मला शक्य नाही... मी दिवसभरासाठी खेड्यात जातोय. तिथं कुत्रा आहे आणि होडी आहे. आता माझ्यासाठी एक बाई येईल आणि मग आम्ही दोघं विजेच्या आगगाडीमधून जाणार आहोत.”

तेव्हा मीष्का म्हणाला: “अरे वा! मग मलासुद्धा तुमच्याबरोबर घेऊन जाल का?”

मीष्का आमच्याबरोबर यायला तयार झाला ह्याचा मला खूप आनंद झाला, कारण एकट्या मार्या पेत्रोवनाबरोबर भटकण्यापेक्षा मीष्का संगतीला असला म्हणजे जास्त मजा येणार होती. मी म्हणालो:

“ह्यावर चर्चा करायचं कारणच नाही! अर्थात, आम्ही तुला आनंदानं आमच्याबरोबर घेऊन जाऊ! मार्या पेत्रोवना फार चांगली आहे!”

आम्ही दोघे तिची वाट पाहू लागलो. गल्लीत टोकाला उभे राहून खूप वेळपर्यंत आम्ही तिची वाट पाहिली. एखादी बाई रस्त्यावर दिसली म्हणजे दरवेळी मीष्का मला विचारायचा: “ही?”

मग मिनिटभरानंतर परत: “ती?”

पण त्या सर्व अनोळखी बायका होत्या. आम्हाला उदास वाटू लागले, उकडू लागले आणि खूप वेळ वाट पाहून पाहून आम्हाला कंटाळा आला.

मीष्का चिडून म्हणाला: “मला बीट आला!”

आणि तो निघून गेला.

पण मी वाट पहात राहिलो. दुपारच्या जेवणापर्यंत मी तिची वाट पाहिली. जेवणाच्या वेळी बाबा परत मला म्हणाले:

“तर मग येणार तळ्यावर फिरायला? ठरव लौकर, नाही तर मी आणि आई सिनेमाला जाऊ!”

मी म्हणालो: “मी वाट बघतो! कारण मी तिला वचन दिलंय – वाट पाहीन म्हणून! ती येणारच नाही असं होणार नाही!”

पण ती आली नाही. त्या दिवशी मी ना तळ्यावर गेलो, ना कबूतरे पहायला गेलो आणि बाबा जेव्हा सिनेमाहून परत आले, तेव्हा त्यांनी मला फाटकापासून दूर जायला सांगितले. आम्ही-घराकडे निघालो तेव्हा माझ्या गळ्याभोवती हात टाकून बाबा म्हणाले:

“तुझ्या आयुष्यात अजून खूप गोष्टी व्हायच्या आहेत: खेड्यात जाशील, गवतावर अनवाणी

धावशील, नदीवर जाशील, होडीतून भटकशील, कुत्र्याशी मैत्री करशील... सगळं होईल !
असा मान खाली घालून उदास राहू नको !”

पण मी जेव्हा बिछान्यावर निजलो, तेव्हा परत माझ्या मनात खेड्याविषयी, होडीविषयी आणि कुत्र्याविषयीचे विचार घोळू लागले. मात्र ह्यावेळी माझ्या कल्पनेत मी मार्या पेत्रोवना-बरोबर भटकत नव्हतो, तर मीष्का आणि बाबांबरोबर अथवा मीष्का आणि आईबरोबर भटकत होतो.

काळ उलटला आणि मार्या पेत्रोवनाबद्दल मी पूर्ण विसरून गेलो. पण एक दिवस अचानक दारात मार्या पेत्रोवना उभी ! कानांमध्ये लोंबणारी कर्णफुले चमचमत होती, तिने आईचे मटामट मुके घेतले आणि सबंध घरभर अत्तराचा गोडूस वास घमघमला. टेबलापाशी सर्वांची बैठक भरली, हसण्याच्या आवाजांनी घर दुमदुमू लागले आणि चहापानाला सुरुवात झाली. पण मी मार्या पेत्रोवनापाशी न जाता कपाटामागे बसलो, कारण तिच्याविषयी माझ्या मनात राग होता. पण ती मात्र जणू काहीच घडले नव्हते अशा थाटात बसून होती ह्याचे मला आश्चर्य वाटले ! जेव्हा तिचा आवडता चहा पिऊन झाला, तेव्हा तिने अचानक माझ्याकडे मोर्चा वळवला आणि माझ्या हनुवटीला धरत विचारले :

“तू असा उदास का ?”

“मी मुळीच उदास नाही...” मी म्हणालो.

“चल, बाहेर ये,” मार्या पेत्रोवना म्हणाली.

“मला इथंच छान वाटतंय !” मी.

तेव्हा ती खूप जोरजोरात हसली आणि तिच्या अंगावरील सर्व दागिने किणकिणले. भरपूर हसून झाल्यानंतर ती म्हणाली :

“मी तुला काय बक्षिस देऊ ?”

“मला काहीही नको !” मी उत्तरलो.

“तलवार नको ?”

“कोणती ?”

“बुद्धोन्नीची. खरी ! बाकदार !”

मी आनंदाने हरखलो.

“तुमच्यापाशी आहे ?”

“आहे,” ती म्हणाली.

“तुम्हाला स्वतःला नको ?”

ती हसून म्हणाली : “मला काय करायची ? मी बाईमाणूस, लष्करी काम मी शिकले नाही, मला काय करायची तलवार ? त्यापेक्षा मी तुला ती बक्षिस देऊन टाकणं जास्त छान !”

“केव्हा ?” मी विचारले.

“उद्या,” ती म्हणाली. तलवार देऊन टाकण्याबद्दल तिला मुळीच वाईट असे तिच्या एकूण चेहऱ्यावरून दिसत होते.

ज्याअर्थी ती स्वेच्छेने तलवार बक्षिस देऊन टाकायला तयार झाली, थोडी वेडपट बाई असावी, असा विचारसुद्धा माझ्या डोक्यात चमकून गे म्हणाली :

“तुझी शाळा सुटल्यावर तू घरी येशील, तेव्हा तलवार इथं असेल ! ह पलंगावर ती तलवार मी तुझ्यासाठी ठेवून जाईन !”

“ठीक आहे,” मी म्हणालो आणि कपाटामागून बाहेर आलो, टेबला तिच्याबरोबर चहासुद्धा प्यायलो व ती जायला निघाली तेव्हा दारापर्यंत तिला गेलो.

दुसऱ्या दिवशी शाळा संपेपर्यंत मी वर्गात कसाबसा बसलो आणि शाळा सु धूम ठोकली. धावताना मी उजवा हात हवेत फिरवत होतो. मी अजून न पाई मी त्या हातात कल्पनेने धरली होती. त्या तलवारीने मी फॅसिस्टांची मुंडकी त्यांना भोसकत होतो, अल्जीअर्समधील काळ्या मुलांचे रक्षण करत होतो अ सगळ्या शत्रूंचा नायनाट करत होतो. अगदी कोबी चिरावा तसा मी त्यांना ह्या सगळ्या कल्पना घरापाशी पोहोचेपर्यंतच्या होत्या, पण घरी अस्सल तलव पहात होती—बुद्धोन्नीची खरी तलवार ! जर तसाच काही प्रसंग आला तर मी अ म्हणून दाखल होऊ शकलो असतो आणि माझी स्वतःची तलवार असल्यामुळे दाखल करून घेतले असते. तेव्हा मी शूर वीर होईन, क्युबाला जाईन, फिडेल ! माझा फोटो वर्तमानपत्रात छापून येईल, आम्ही दोघे धीटपणे आणि हसऱ्या चेहऱ्या उभे राहू—मी माझ्या तलवारीसह आणि कॅस्ट्रो त्याच्या दाढीसह ! घरात शिरताच माझ्या घडीच्या कॉटकडे धावलो. तेथे तलवार नव्हती. मी उशीखाली चान पांघरुणाखाली हात घालून पाहिला आणि पलंगाखाली वाकून पाहिले. पण तलव नाही ! नव्हतीच तलवार ! मार्या पेत्रोवना शब्दाला जागली नव्हती. तलव मागमूस नव्हता आणि असणे शक्य नव्हते, कारण तलवारी काही आक नाहीत ...

मी खिडकीपाशी गेलो. आई म्हणाली :

“कदाचित ती अजूनही येईल !”

मी म्हणालो : “नाही आई, ती नाही येणार. मला आधीच ठाऊक होतं.

आई म्हणाली : “मग तू घडीच्या कॉटखाली का बघत होतास ?”

मी तिला खुलासा केला : “मला वाटलं, चुकून ती आली असली तर ? समज यावेळी !”

ली: "मला समजतं! चल, खायला ये!"

गाणी आली. मी खाऊन घेतले आणि परत खिडकीत जाऊन बसलो.

जाण्याची मला इच्छा नव्हती.

आले तेव्हा आईने त्यांना सर्व हकीकत सांगितली. बाबांनी मला स्वतःपाशी ते पुस्तकांच्या फडताळावरून एक पुस्तक काढले व ते म्हणाले:

, एका कुत्र्याबद्दलचं मस्त पुस्तक आपण वाचू! पुस्तकाचं नांव आहे - 'माय-माऊ?' लेखक, जॅक लंडन."

बाबांजेलारी आसन ठोकले आणि बाबा वाचू लागले. ते फार छान वाचतात! ांगले होते. एवढे रंजक पुस्तक मी प्रथमच ऐकत होतो. कुत्र्याची माहसे त्यात ते. एका जहाजाच्या अधिकाऱ्याने त्या कुत्र्याला चोरले आणि गुप्त खजिन्याच्या त्या कुत्र्याला घेऊन जहाजामधून निघाला. त्यांचे जहाज तीन श्रीमंत माणसांचे ट दाखवत होता एक जुना खलाशी. तो आजारी, एकाकी म्हातारा होता. ा कुठे होता हे आपल्याला माहीत आहे असे त्याने त्या तीन श्रीमंतांना सांगितले. हिऱ्यांचा आस्वादी हींग मिळेल असे आश्वासन दिले. त्याच्या ह्या आश्वासनाच्या ांत लोक त्याला खाऊ-पिऊ घालत होते. मग अचानक असे आढळून आले की, अपुरे असल्यामुळे त्या खजिन्याच्या ठिकाणापर्यंत पोहोचणे त्यांना अशक्य होते. जुन्या खलाशाने त्यांना फसवले होते. त्याला उपासमारीने मरण्याची इच्छा त्याने त्यांना फसवले.

पुस्तक वाचून संपवल्यानंतर परत जेव्हा त्यासंबंधी बोलू लागलो, तेव्हा बाबा म्हणाले:

खलाशी भलताच नामी होता! अट्टल फसव्या! तुझ्या मार्या पेत्रोवनासारखा!" म्हणालो: "बाबा, तुम्ही भलतंच काहीतरी बोलता! त्यांच्यात मुलीच साम्य ाशानं निदान स्वतःचा जीव वाचवण्यासाठी त्या लोकांना फसवलं. तो एकटा होता. पण मार्या पेत्रोवना? ती काय आजारी आहे?"

गठणीत आहे!" बाबा म्हणाले.

!" मी म्हणालो. "जुना खलाशी जर खोटं बोलला नसता, तर तो बिचारा ङकांच्या कपारीमध्ये वाऱ्या-पावसात मेलत असता! त्याच्या डोक्यावर निवारा ार्या पेत्रोवनापाशी सर्व आधुनिक मोयींसकट मस्त घर आहे. शिवाय अनेक ाच्या साखळ्या..."

ती कोत्या मनाची आहे!" बाबा म्हणाले.

तेरा देत मी म्हणालो: "पण जुना खलाशी उदार मनाचा होता. त्याने आपल्या ा - त्या जहाजाच्या अधिकाऱ्याला - वाचवले. शिवाय त्यानं फक्त त्या दुष्ट

श्रीमंत माणसांना फसवले. पण मार्या पेत्रोवनानं - मला! कशाला ती मला असं फसवते? मी काय श्रीमंत आहे?"

"तू विसरून जा रे देनीस," आई म्हणाली. "उगीच झुरत बसायचं कारण नाही."

बाबांनी तिच्याकडे पाहिले, मान हलवली व ते गप्प बसले. आम्ही दोघे दिवाणावर गप्प पडून होतो. बाबांच्या अंगाची ऊब मला जाणवत होती आणि मला झोप घेवत होती. पण झोप लागण्याच्या जरा आधी माझ्या मनात विचार आलाच:

"नाही. माझ्या प्रेमळ, उदार मनाच्या जुन्या खलाशाची त्या भयानक मार्या पेत्रोवनाबरोबर मुलीच तुलना होऊ शकत नाही!"

कलिंगडांची गल्ली

अंगणात फूटबॉल खेळून झाल्यावर खूप दमून आणि मळक्या अवतारात मी घरी आलो होतो. मी आनंदात होतो कारण शेजारच्या घराच्या संघाविरुद्ध ४:३७ असा प्रचंड विजय आम्ही मिळवला होता. सुदैवाने न्हाणीघर मोकळे होते. मी झटपट हात धुतले आणि धावत खोलीत जाऊन टेबलापाशी बसलो. मी म्हणालो:

"आई, आता मी संबंध बैल खाऊ शकेन!"

आई हसून म्हणाली: "जिवंत बैल?"

"हो, हो, जिवंत!" मी म्हणालो.

आई लगबगीने खोलीतून बाहेर गेली व दुसऱ्याच क्षणी हातात मोठी बशी घेऊन आली. बशीमधून मस्त वाफा निघत होत्या आणि मी ताबडतोव जाणले की, तिच्यात माझे आवडते आंबट सार होते. आईने बशी माझ्यासमोर ठेवली.

"खा!" ती म्हणाली.

पण ती शेवयांची दुधातील खीर होती. सायीचा तवंग असलेली. मी साय नुसती बघितली तरी मला उलटी येते. खाण्याचे तर दूरच.

मी म्हणालो:

"मला खीर नको!"

"खा मुकाट!" आईने दटावले.

"तिथ्यात साय आहे!"

"तू माझा जीव घेणार कारट्या! कुठं आहे साय? जरा आरशात बघ स्वतःला! नुसता हाडाचा सापळा!"

“त्यापेक्षा तू ठार मार मला!” मी म्हणालो.

आईचा चेहरा लालबुंद बनला आणि तळहात टेबलावर आपटून ती ओरडली:

“उलट तूच मला ठार मारतो आहेस!”

तेवढ्यात बाबा तेथे आले. त्यांनी आमच्याकडे पाहिले व विचारले:

“कशाबद्दल वाद चाललाय? एवढी खडाजंगी कशाबद्दल?”

“बघ जरा!” आई म्हणाली. “खायची इच्छा नाही म्हणतो! पोराला लौकरच अकरा वर्षे पुरी होतील, पण एखाद्या मुलीसारखे नखरे करतो!”

मला लौकरच नऊ वर्षे पुरी होतील. पण आई नेहमी म्हणते की, मला लौकरच अकरा पूर्ण होतील. जेव्हा मी आठ वर्षांचा होतो, तेव्हा ती म्हणायची – मला दहा!

बाबा म्हणाले: “का नको म्हणतोय? खीर जळलीय अथवा खारट झालीय?”

मी म्हणालो: “शेवयांच्या खिरीवर साय आहे...”

बाबांनी मान हलवली.

“अस्सं! ह्या महाराजांना दुधामधली शेवयांची खीर खायची इच्छा नाही! त्यांना बहुधा चांदीच्या तबकामधून बदामी हलवा खायला पाहिजे!”

मग ते मला दरडावून म्हणाले: “मुकाट खीर संपव!”

“पण, तिच्यावर साय आहे!” मी कुरकुरलो.

“बंधू, तुला खाण्याचं अजीर्ण झालंय!” बाबा म्हणाले आणि आईकडे वळले. “घेऊन जा त्याची बशी! मला बघवत नाही! त्याला हे नको – ते नको! ... एकेक नखरे! अजिबात सहन होत नाही मला!”

ते खुर्चीवर बसले आणि माझ्याकडे टक लावून पाहू लागले. त्यांच्या चेहऱ्यावर असा भाव होता, जणू मी त्यांना परका होतो. काहीही न बोलता ते नुसते परक्या नजरेने पहात होते. मला ताबडतोब समजले – मामला गंभीर होता! खूप वेळ बाबा गप्प बसले. आम्ही मगलेच गप्प होतो. मग अचानक ते बोलू लागले – पण ना मला, ना आईला उद्देशून, तर त्यांच्या कुणातरी मित्राला:

“नाही, तो भयानक शरदाचा मोसम कदाचित मी कधीही विसरणार नाही ... मॉस्कोत तेव्हा खूप उदास वातावरण होतं ... आयुष्य अवघड होतं ... युद्ध चालू होतं, फॅसिस्ट मॉस्कोवर चालून येत होते. कडाक्याचा गारठा, उपासमार, वडीलधारी माणसं कपाळाला आठ्या घालून वावरत होती ... दर तासाला रेडिओवरच्या बातम्या ऐकत होती ... मी तेव्हा अकरा-बारा वर्षांचा होतो. माझी झपाट्यानं वाढ होत होती, उंची भराभर वाढत होती आणि मला मतत भूक लागायची. खाणे अपुरे पडायचे. मी नेहमी पाव मागायचा, पण माझ्या आई-वडलांपाशी जादा पाव नव्हता. स्वतःच्या रेशनचा पाव ते मला देत, मला तो अपुरा पडायचा. मी भुकेला झोपायचा आणि स्वप्नात मला पाव दिमायचा ... माझी एकट्याचीच अशी अवस्था नव्हती,

सर्वांचीच तशी होती. इतिहास सर्वांना माहीत आहे. अनेकदा लिहिला गेलाय, अनेकदा वाचला गेलाय ...

“तर एकदा एका छोट्या गल्लीमधून मी चाललो होतो... आमच्या घरापासून जवळच. अचानक समोर एक अवजड मालवाहू मोटार उभी असलेली दिसली. तिच्यावर कलिंगडांची प्रचंड रास रचलेली. माँस्कोत ती कलिंगडं कशी येऊन पोहोचली होती कोण जाणे! वाट चुकलेली कलिंगडं! बहुधा रेशनकार्डावर वाटण्यासाठी ती आणली होती. त्या कलिंगडांच्या राशीवर एक लुकडा, दाढी वाढलेला माणूस उभा होता. त्याच्या तोंडात दात नसावेत असं भासत होतं. तो एकेक कलिंगड उचलून खाली उभ्या असलेल्या माणसाकडे फेकत होता, तो माणूस दुकानातील विक्रेत्या बाईकडे फेकत होता आणि बाई आणखी कुणाकडे तरी फेकत होती... त्यांची छान साखळी जमली होती. मोटारीपासून दुकानापर्यंत कलिंगडांची हवेतून पाठवणी होत होती. दूरवरून पाहताना भासत होते की, माणसे हिरवा पट्ट्यापट्ट्यांचा चेंडू फेकण्याचा खेळ खेळत होती व त्या खेळात छान रंग भरलेला होता. मी खूप वेळपर्यंत त्यांच्याकडे पहात उभा होतो आणि तो मोटारीवरचा लुकडा माणूसही माझ्याकडे पहात होता, बोळक्या तोंडाने हसत होता. नंतर उभा राहून राहून मी थकलो आणि घरी परतायच्या बेतात होतो, तेवढ्यात त्या साखळीमधील कुणाचीतरी चूक झाली, बहुधा नजर दुसरीकडे वळली अथवा नेम हुकला आणि—धप्!.. एक भलेमोठे कलिंगड फूटपाथवर आपटले. अगदी माझ्यासमोर! त्याला वाकडी, चीर पडून ते फुटले. आंतील शुभ्र पातळ साल, मधला तांबडा गर आणि त्यातल्या काळ्या बिया स्पष्ट दिसत होत्या. जणू कलिंगडाचे डोळे हसून मला खुणावत होते. तोंडाला पाणी सोडणारे ते कलिंगड पाहताच मला प्रखरतेने माझ्या भुकेलेपणाची जाणीव झाली. पण मी तोंड फिरवले आणि घराकडे निघालो. तेवढ्यात कुणीतरी हाक मारलेली मी ऐकली:

‘ए मुला! ए मुला!’

मी मागे वळून पाहिले. तो कामगार माझ्या दिशेने धावत येत होता आणि त्याच्या हातांमध्ये ते फुटलेले कलिंगड होते. तो म्हणाला:

‘हे घे कलिंगड, घरी नेऊन खा!’

मला क्षणाचीही उमंत न देता त्याने माझ्या हातात ते कलिंगड खुपसले आणि आपले काम करण्यासाठी तो परत मालमोटारीकडे धावला. मी ते जड कलिंगड कसेबसे घरापर्यंत हातांमधून वाहून आणले. मग माझा मित्र वालेंतिन ह्याला बोलावले आणि आम्ही दोघांनी त्या प्रचंड कलिंगडाचा फडशा पाडला. किती चवदार! वर्णन करणं अशक्य! आम्ही प्रथम त्या कलिंगडाच्या फाका कापल्या. त्या फाका एवढ्या मोठ्या होत्या की खाताना त्यांच्या टोकांमुळं आमचे दोन्ही कान ओले बनले. कलिंगडाचा गुलाबी रस आमच्या हनुवट्यांवरून ओघळत होता. आमची पोटे फुगली आणि थेट त्या कलिंगडासारखी दिसू लागली. तशा टम्म पोटावर बोटांचा आघात केला म्हणजे अगदी नगरा वाजत असल्यासारखं वाटतं! आम्हाला एकाच गोष्टीचं

वाईट वाटत होतं... आमच्यापाशी पाव नव्हता. जर पाव असता, तर फार मजा आली असती...”

बाबांनी तोंड फिरवले आणि ते खिडकीबाहेर पाहू लागले.

“पुढं मोसम आणखीच वारंट बनला,” ते म्हणाले. “गारठा वाढला, आकाशातून कोरडा बर्फ कोसळू लागला, वाऱ्यानं तो बर्फ उडू लागला. आम्हाला खाण्याच्या वस्तूंचा आणखीच तुटवडा पडू लागला. फॅसिस्टांच्या झुंडी माँस्कोच्या दिशेनं पुढं पुढं सरकत होत्या. मी सतत भुकेला होतो. स्वप्नात पावाशिवाय दुसरं काहीही दिसायचं नाही. त्याच्या जोडीला कलिंगडंही दिसायची... एके सकाळी तर भुकेपायी मला दुसरं काहीही सुचेना. मी वालेंतिनला बोलावून म्हटलं:

‘चल वाल्या, त्या कलिंगडांच्या गल्लीत जाऊ. कदाचित तिथं परत कलिंगडांना मालमोटारीतून खाली उतरवत असतील. परत एखादं कलिंगड चुकून रस्त्यावर आपटून फुटेल आणि ती माणसं परत आपल्याला ते फुटकं कलिंगड देतील.’

“आम्ही दोघांनी आमच्या आजीबाईंच्या रुमालांनी डोकी गुंडाळून घेतली, कारण गारठा भयानक होता आणि कलिंगडांच्या गल्लीपर्यंत गेलो. रस्त्यावर कुंद वातावरण होते, माणसांची वर्दळ कमी होती, आतासारखा गोंगाट नव्हता. कलिंगडांच्या गल्लीत तर जवळजवळ कुणीच नव्हतं. दुकानाच्या दारासमोरच्या फुटपाथवर उभे राहून कलिंगडांनी भरलेल्या मालमोटारीची आम्ही वाट पाहू लागलो. पण काळोख पडला तरी मालमोटार आली नाही. मी म्हणालो: ‘बहुधा उद्या येईल...’ वाल्या म्हणाला: ‘हो, बहुधा उद्या येईल!’

“आम्ही दोघं घरी परतलो. दुसऱ्या दिवशी परत गल्लीत गेलो, परत निराशा! आम्ही रोज तिथपर्यंत जात होतो, वाट पहात होतो, पण कलिंगडांनी लादलेली मालमोटार परत कधी आली नाही...”

बाबा गप्प झाले. त्यांनी खिडकीबाहेर नजर लावली. जणू मला आणि आईला दिसू शकत नव्हते असे काहीतरी त्यांना दिसत होते. आई त्यांच्यापाशी गेली, पण बाबा पटकन उठले आणि खोलीमधून बाहेर निघून गेले. आई त्यांच्या पाठोपाठ गेली. मी तेथे एकटाच उरलो. मीमुद्दा बसल्या बसल्या खिडकीबाहेर पाहू लागलो—जिकडे मघागी बाबा पहात होते—आणि मला भाम झाला की, बाबा आणि त्यांचा मित्र थंडीत कुडकुडत वाट पहात उभे असल्याचं मी पाहतोय. त्यांना वारा झोंबत होता, बर्फाचा त्यांच्यावर मारा होत होता, पण तशा त्या भयानक गारठ्यात कुडकुडत ते वाट पहात होते... मला कसेतरीच वाटू लागले आणि मी पटकन समोर बशी ओढून घेतली व चमच्यामागून चमचे पोटात ढकलले. मग उरलेली खीर बशी तिरकी करून संपवली, पावाने बशी पुसून पाव खाल्ला आणि चमचा जिभेने चाटून स्वच्छ केला.

निळी कटचार

ही हकीकत अशी घडली. आमचा हस्तव्यवसायाचा ताम चालला होता. राईसा इवानोव-नांनी आम्हाला कॅलेंडर बनवायला मांगितले होते. रोजची तारीख फाडता येईल अशा तऱ्हेचे. आम्ही आपापली डोकी चालवायची होती. मी कार्डबोर्डाचा एक तुकडा घेतला, त्याच्यावर हिरवा कागद चिकटवला, त्याच्या मध्यभागी एक चीर पाडली व तिच्यात काडचापेटी बसवली. मग काडचापेटीच्या आकाराचा कागदाचा एक छोटा गुठ्ठा कापला आणि ते कागद एका कडेशी एकत्र चिकटवले. पहिल्या कागदावर लिहिले: “मे दिनाच्या शुभेच्छा!”

छोट्या मुलांसाठी ते फार सुंदर कॅलेंडर बनले होते. प्रत्यक्षात बाहुल्यांच्या घरासाठी ते बाहुल्यांचे कॅलेंडर होते. खेळातले. राईसा इवानोवनांनी ते बघून म्हटले: “मला खूप आवडलं!” त्यांनी मला “उत्तम” गेरा दिला.

मी स्वतःच्या जागेवर परत येऊन बसलो. दरम्यान ल्योवका बूरीन स्वतःचे कॅलेंडर दाखवायला गेला. राईसा इवानोवनांनी त्याचे कॅलेंडर पाहून म्हटले: “अगदी गबाळं काम!” आणि त्यांनी ल्योवाला “बरा” गेरा दिला.

मधली सुटी झाली तेव्हा ल्योवा स्वतःच्याच बाकावर बसून राहिला. त्याचा चेहरा अगदी रडवा दिसत होता. दरम्यान शाईचा डाग पुसून काढण्यात मी गर्क होतो. जेव्हा ल्योवकाचा रडवा चेहरा मी बघितला, तेव्हा हातात टिपकागद तसाच धरून मी ल्योवकापाशी गेलो. त्याला परत आनंदी करायची माझी इच्छा होती, कारण आमची छान मैत्री आहे आणि एकदा त्याने मला भोकाचे एक नाणे बक्षिस दिले होते. शिवाय काडतूसाने रिकामे टोपण आणून द्यायचे त्याने मला कबूल केले होते आणि त्या टोपणापासून मी अणु-दुर्बीण बनवणार होतो.

मी ल्योवकापाशी जाऊन म्हणालो: “काय रे, गबाळ्या!”

आणि त्याला चकणे डोळे करून दाखवले.

पण ल्योवकाने अचानक पेन्सिलीची पेटी माझ्या टाळक्यावर थाडविशी मारली. तेव्हा मला कळले—डोळ्यांसमोर ठिणग्या कशा चमकतात! मला ल्योवकाचा खूप राग आला आणि सगळी शक्ती एकवटून त्याच्या मानेवर मी टिपकागद घासला. अर्थात त्याला तो मुळीच जाणवला नाही आणि दप्तर उचलून तो घरी निघून गेला. माझ्या डोळ्यांमधून मात्र पाण्याच्या धारा वाहू लागल्या—ल्योवकाने मला सणसणून मारले होते. माझ्या हातामधील टिपकागदावर माझी आमवे टपटप गळत होती. बिनरंगाचे डाग त्यावर उमटत होते...

तेव्हा मी ल्योवकाला ठार मारायचे ठरवले. शाळा सुटल्यानंतर मी संबंध दिवसभर घरात बसून शस्त्र बनवत होतो. बाबांच्या लिहिण्याच्या टेबलावरची कागद कापण्याची प्लास्टिकची निळी सुरी मी घेतली होती आणि संबंध दिवसभर तिला धार काढत होतो. अगदी

भेद लावून मी तिला धार काढली. तिला धार खूप हळू हळू चढत होती. धार काढताना माझ्या मनात विचार येत होते: उद्या मी वर्गात जाईन, माझी विश्वासू निळी कटचार ल्योवका-समोर परजेन, मग ल्योवका माझ्यासमोर गुडघे टेकून जीवदानाची विनवणी करील आणि मी म्हणेंन.

“माफी माग!”

तो म्हणेल: “माफ कर!”

मी प्रचंड गडगडाटी हास्य करीन: “हा-हा-हा-हा!”

त्या हमण्याचे प्रतिध्वनी दऱ्यांमध्ये खूप वेळ घुमत राहतील. मुली घाबरून बाकांखाली दडतील.

रात्री मी झोपलो तेव्हा सतत ह्या कुशीवरून त्या कुशीवर तळमळत होतो, उसासे टाकत होतो. कारण ल्योवकाबद्दल मला वाईट वाटत होते. तमा तो चांगला माणूस होता, पण आता त्याला त्याच्या केल्या कर्मांचे फळ भोगणे प्राप्त होते. माझ्या डोक्यावर पेटीचा तडाखा मारल्या-बद्दल! निळी कटचार माझ्या उशीखाली होती आणि तिची मूठ पकडून मी जवळ जवळ कण्हत होतो. शेवटी आईने माझ्यापाशी येऊन विचारले:

“तू कण्हतोस कशाला?”

“काही नाही!” मी म्हणालो.

“तुझ्या पोटात दुखतंय?” आईने विचारले.

मी तिला काहीच उत्तर दिले नाही. नुसती भिंतीकडे कूस वळवली आणि गाढ झोपेत असल्याचा बहाणा करून खोल श्वास घेऊ लागलो.

मकाली मला काहीही खाववेना. दोन कप चहा प्यायलो, लोणी-पाव आणि उकडलेले बटाटे व सॉसेज खाल्ले. मग शाळेत गेलो. निळी कटचार पटकन बाहेर काढता यावी म्हणून तिला मी दप्तराच्या वरच ठेवली.

वर्गात जाण्याआधी खूप वेळपर्यंत मी वर्गाच्या दारातच उभा राहिलो. छातीत विलक्षण धडधडत होते. शेवटी धीर करून मी दार लोटले व आत गेलो. वर्गात सर्व काही नेहमीप्रमाणे होते. ल्योवका खिडकीपाशी वालेराबरोबर उभा होता. त्याला पाहताच कटचार उपसण्यासाठी मी दप्तरात हात घातला. दरम्यान ल्योवका माझ्यापाशी धावत आला. मला वाटले की, परत तो माझ्यावर टाळक्यावर पेटी अथवा दुसरी काहीतरी वस्तू मारणार. म्हणून मी घाईघाईने दप्तर उघडू लागलो. पण ल्योवका माझ्यापाशी एकदम थांबला, पावलांची चाळवाचाळव करू लागला आणि नंतर माझ्या दिशेने झुकून म्हणाला:

“घे!”

त्याने माझ्यासमोर काडतूसाने रिकामे पिवळे टोपण धरले. त्याला आणखी काहीतरी बोलायचे होते असे त्याच्या डोळ्यांवरून दिसत होते, पण तो लाजून होता. त्याने काही बोलावे

अशी माझी मुळीच अपेक्षा नव्हती. फक्त मी संपूर्ण विसरलो होतो की, मी त्याला ठार मारणार होतो! जणू काही तसा विचारसुद्धा माझ्या मनाला कधी शिवला नव्हता.

मी म्हणालो: "किती छान टोपण आहे!"

मी त्याच्याकडून ते टोपण घेतले. आणि स्वतःच्या जागेवर जाऊन बसलो.

निळ्या चेहऱ्याचा माणूस

वालोद्याकाकाच्या दाचाजवळ आम्ही ओडक्यांवर बसलो होतो. बाबा माझ्या धनुष्यासाठी काठी तासत होते आणि मी दोरीला मेण लावत होतो.

सर्व काही शांत-निवांत होते. फक्त गल्लीत खडी दाबायच्या यंत्राचा आवाज होत होता. त्या यंत्राला चाकांऐवजी दोन मोठे रूळ होते आणि आमच्या वस्तीत अस्फाल्टचा रस्ता बनविण्याचे काम ते करत होते. ह्या यंत्रावर बसण्याची आसने खूप उंचावर होती. आमच्याजवळून जेव्हा ते यंत्र गेले, तेव्हा आमच्या कुंपणावरून रस्ताकामगाराचे डोके तरंगत जाताना दिसले. त्याचा चेहरा संपूर्ण निळा होता, कारण त्याची दाढी खूप वाढली होती. तो रोजच्या रोज दाढी घोटत होता. त्यामुळे त्याचा चेहरा नेहमी निळा दिसायचा. ह्या निळ्या चेहऱ्याजेशारी लाल गालांच्या एका मुलीचा चेहरा तरंगत गेला. ती त्याची मदतनीस होती. तिचे काळे डोळे सुंदर होते आणि पापण्या लांब होत्या.

मला ठाऊक होते की, ते कामगार जवळच्या सोसेन्कीमधल्या त्यांच्या तळावर जेवायला गेले होते. त्यांनी रात्रीच रस्त्याचे काम सुरू केले होते, जेव्हा सगळे झोपले होते आणि हवेत उकाडा नव्हता.

ह्या निळ्या चेहऱ्याच्या माणसाने एकदा माझ्या पायावर छडीचा सणसणीत फटकारा मारला होता, कारण तो थोडा दूर गेला असताना मी त्याचे यंत्र सुरू करायचा प्रयत्न केला होता. तेव्हा त्याने मला चांगलाच छडीचा प्रसाद दिला होता, म्हणून मला तो आवडत नव्हता. आता तो माझ्याबद्दल बाबांपाशी कदाचित तक्रार करील अशी मला भीती वाटली होती, पण वेवाच्या कृपेने त्याचे माझ्याकडे लक्षच गेले नव्हते आणि तो पुढे निघून गेला होता.

मी आणि बाबा एकमेकांजेशारी ओडक्यांवर बसलो होतो, मी शीळ घालत होतो, बाबा गप्प होते. आम्ही फक्त अधूनमधून एकमेकांकडे पाहून किंचित स्मित करत होतो, कारण आम्हाला उन्हाळ्यात ह्या वस्तीत रहायला खूप आवडत होते. आम्ही एव्हाना इथे सहा दिवस रहात होतो, माझी शेजारच्या मुलांशी मैत्री जमली होती, सर्व कुत्र्यांशी ओळख झाली होती आणि प्रत्येकाचे नांव-आडनांव ठाऊक झाले होते. आम्ही होडीतून भटकत होतो, शेकोट्या पेटवत होतो, अळंब्या गोळा करायला जात होतो आणि दूरच्या मैदानात एक सांबर-मादी व तिचे पिलू धावत जात असताना पाहिले होते.

आज मी आणि बाबांनी धनुष्यामधून तिरंदाजी करण्याचे ठरवले होते व नंतर खूप उंच आकाशात, अगदी सूर्यापर्यंत, पतंग उडवण्याचा बेत केला होता.

ह्या सगळ्या बेतांविषयी मी विचार करत असतानाच फाटकाचा आवाज झाला व आमचे शेजारी अलेक्सान्द्र सेम्योनिच आमच्यापाशी आले. त्यांची स्वतःची 'वोल्गा' मोटार होती. त्यांची आणि बाबांची मैत्री होती.

आमच्यापाशी बसत ते म्हणाले: "मोठी पंचाईत झालीय!"

बाबांनी विचारले: "काय झालं?"

अलेक्सान्द्र सेम्योनिच म्हणाले: "त्याचं आज लग्न आहे! पण माझा काय संबंध? आज लग्न, उद्या बारसं, परवा आणखी काही!... पण मी काय करायचं? ड्रायव्हरशिवाय बसून राहू?" त्यांनी हवेत मुठी वळवून कुणालातरी धमकावले. "तुमच्या लग्नापेक्षा माझी कामं जास्त महत्त्वाची आहेत!"

बाबा म्हणाले: "जरा स्पष्ट बोला!"

मग अलेक्सान्द्र सेम्योनिच म्हणाले की, त्यांचा ड्रायव्हर ल्योशा त्याच्या ओळखीच्या एका मुलीशी आज लग्न करणार होता.

"मग खुशाल करू दे त्याला लग्न! तुम्हाला काय त्याचं?" बाबा म्हणाले.

पण अलेक्सान्द्र सेम्योनिच संतापले होते.

"मला शहरात जाणं आवश्यक आहे," ते म्हणाले, "तातडीनं! समजलं?"

त्यांनी हातांनी स्वतःचा गळा चिरून दाखवला. पण बाबा गप्प बसले.

"अस्सं," दुष्ट मुरात अलेक्सान्द्र सेम्योनिच म्हणाले, "गप्प बसताय? काठ्या तासताय? मैत्रीची भावना कुठं गेली?"

"मी सुटीवर आहे," बाबा म्हणाले. "मुलाबरोबर राहिलं पाहिजे."

"त्याचा प्रश्न नाही," असे म्हणून अलेक्सान्द्र सेम्योनिचनी माझ्या पाठीत धपका घातला.

"त्याला आपण आपल्याबरोबर घेऊन जाऊ! पोराची मोटारीतून फिरण्याची हौस भागवली पाहिजे. खुशाल भटकू दे आपल्याबरोबर!"

त्यांचा हेतू आता माझ्या लक्षात आला. मला ताबडतोब कसे बरे समजले नाही? कारण मोटार चालवायला त्यांना स्वतःला तर जमत नाही! स्वतःच्या मालकीची 'वोल्गा' त्यांना चालवता येत नव्हती. पण माझ्या बाबांना येत होती. 'वोल्गा', 'पबेदा', 'गाझ-५१' - कोणतीही मोटार ते चालवू शकत. बाबांपाशी मोटार चालवायचा परवाना आहे आणि माँस्को - खाबारोवस्क मोटारशर्यतीत त्यांनी भागसुद्धा घेतला होता. मात्र त्यांची स्वतःच्या मालकीची मोटार नाही. पण ते मोटार चालवतात झकास! बाबांनी शहरापर्यंत मोटार नेऊन परत आणावी, म्हणून अलेक्सान्द्र सेम्योनिच आमच्यापाशी आले होते.

मला दिसत होते की, मोटार चालवण्याची बाबांची मुळीच इच्छा नव्हती, ऊन खात जुन्या विजारीत शांतपणे बसून काठी तासायला त्यांना आवडत होते, कुठेही जाण्याची त्यांची इच्छा नव्हती. पण मोटारीतून भटकण्याच्या कल्पनेने मी मात्र हुरळून गेलो होतो, म्हणून मी ताबडतोब ओरडलो: "चला! उगीच चर्चा कसली करता?"

अलेक्सान्द्र सेम्योनिचमुद्धा ताडकन उठत मोठ्यादां म्हणाले: "बरोबर! हुर्रा! चला! .."

आता बाबांचा नाइलाज झाला. मात्र विनंतीच्या सुरात ते म्हणाले: "पण बोलल्याप्रमाणं थेट जाऊन ताबडतोब परतायचं! पटकन! तीनच्या आत आपण इथं आलं पाहिजे!"

अलेक्सान्द्र सेम्योनिच गडगडाटी हसत स्वतःच्या छातीवर हात ठेवत म्हणाले: "दोनच्या आत परतू! जर दोनच्या आत आपण इथं नाही आलो, तर मी तात्काळ प्राण देईन!"

मी आणि बाबा कपडे बदलायला गेलो. मग अलेक्सान्द्र सेम्योनिचच्या अंगणामधून बाबांनी मोटार बाहेर काढली. ते दोघे पुढे बसले आणि मी पाठीमागे. समोरचा रस्ता दिसावा, स्पीडोमीटर पाहता यावा, समोरून येणाऱ्या मोटारी पाहता याव्यात, बाबा नव्हते तर मीच मोटार चालवतोय अशी ऐट मारता यावी, म्हणून मी ताबडतोब बाबांच्या पाठीशी उभा राहिलो. मी कल्पना केली की, मी मोटारीत बसलो नव्हतो, तर अंतराळयानात बसलो होतो आणि आकाशामधून उडत उडत थंड ताऱ्यांकडे जात होतो.

मला मोटारीतून जायला खूप मजा वाटत होती. भोवती हिरवेगार दिसत होते. गवत, मोठी झाडे, मडपातळ भोजाची झाडे - सगळी हिरवी हिरवी दिसत होती. वारा जोरात वाहात होता, उबदार होता आणि त्याच्यात पानांचा वास येत होता.

बाबांच्या पाठीशी उभा राहून शीळ घालत मी समोरचा रस्ता पहात होतो. रस्ता चांदीसारखा चमकत होता आणि जरासा खाली झुकलो तर त्यावरची तापलेली हवा थरथरताना दिसत होती.

रस्त्यावर अधूनमधून पडलेल्या काही वस्तू मला दिसत होत्या: एखादी फळी - म्हणजे ठल्यातरी ट्रकमधून पडली असावी; गवताची पेंडी - ती कशी तेथे पडली ह्याचा तर्क करणे मोपे होते; डायव्हरांच्या हान पुसायच्या चिंध्या. आम्ही येण्याच्या आधी कोण कोण गेले होते ह्याची हकीकत जणू रस्ता सांगत होता.

आम्ही खूप वेगात जात होतो. स्पीडोमीटर सत्तरचा आकडा दाखवत होता. मी अंतराळयान चालवण्याचा खेळ खेळण्यात रमलो होतो. मी तरफा खेचत होतो, बटणे दाबत होतो, मंगळाला आणि चंद्राला मागे टाकल्यानंतर पावंडा दाबून वेग वाढवत होतो. मग मी वजनरहित अवस्थेत होतो अशी कल्पना केली आणि खरोखर तसा वजनरहित होतो अथवा नाही ह्याची खात्री पटविण्यासाठी उड्या मारू लागलो.

मागे वळून न पाहता बाबांनी दटावले: "स्वस्थ उभा रहा!"

मी परत समोर पाहू लागलो. तेवढ्यात मला दिसले की, रस्त्यावरून एक मुलगी येत

होती! नेमकी आमच्या मोटारीसमोर आडवी धावत आली! अचानक कुठून आली कोण जाणे! जणू एकदम जमिनीतून वर आली! आमची मोटार जोरात उजवीकडे वळली आणि तिचा कर्णा कर्कश्य वाजू लागला... मला आठवते की, त्या मुलीनेही उजवीकडे उडी मारली आणि परत ती आमच्या मोटारीसमोर आली. मग भयानक घासण्याचे आणि खरवडण्याचे आवाज. जणू कुणीतरी शेंपटीकडून मोटारीला जोरात धक्का मारल्याचा भास झाला. पुढे काही समजलेच नाही. माझ्या शरीरामधून विजेचा प्रवाह गेल्याचा मला भास झाला. मग मोटारीत कुणीतरी विव्छले. त्यानंतर दातांचा कडकड आवाज झाला. मोटारीचा कर्णा अखंड वाजत होता. मी पुढच्या आसनाशी दाबला गेलो होतो आणि त्याला हातांनी घट्ट पकडून धरले होते. खिडकीमधून बाहेर पाहिले तेव्हा झाडे डावीकडे खाली कोसळल्यासारखी वाटली, परत सरळ उभी झाली व परत डावीकडे आडवी पडली... मग सर्व एकदम थांबले. मी हातां-पायांचा आधार घेतला होता. माझ्यावरची खिडकी उघडी होती... जणू मी पाणबुडीत होतो अथवा विहीरीच्या तळाशी. अचानक का कुणास ठाऊक पण मी मांजरासारखा वागू लागलो, हाताला येईल ती वस्तू ओरबाडू लागलो - आसनावरची आच्छादने, दाराच्या मुठी... अखेर मी ताज्या हवेत बाहेर आलो. आमची मोटार एका कुशीवर कलंडली होती. सगळ्या खिडक्यांच्या काचा फुटल्या होत्या. इंजिनामधून थोडासा धूर येत होता. जुनी टोपी चेपावी तसे छप्पर चेपले होते. कर्णा सतत वाजत होता. किड्याला उलटे केल्यावर त्याचे पाय जसे वळवळताना दिसतात, तशी मोटारीची चाके फिरत होती.

दुसऱ्या खिडकीमधून एक माणूस बाहेर पडला. ते होते अलेक्सान्द्र सेम्योनिच. बाहेर पडताच ते थेट माझ्यापाशी आले. ते मला म्हणाले: "माझा डावा बूट कुठं आहे तुला ठाऊक आहे?"

खरेच त्यांच्या एका पायात बूट नव्हता. त्यांनी मोटारीकडे वळून पाहिले, हातांनी डोके गच्च पकडले व परत ते म्हणाले:

"मी बूट कुठं ठेवला आठवत नाही. शोध जरा!..."

मी गवतामध्ये बूट शोधू लागलो.

त्यांचा बूट कुठेच नव्हता, पण मोटारचा कर्णा कर्कश्यपणे वाजतच होता. मला तो भयानक आवाज ऐकवेना. माझ्या संबंध अंगावर शहारे उमटू लागले आणि मी मोटारपासून अधिक दूर गेलो.

रस्त्याच्या कडेपाशी एक ट्रक थांबला, त्यातून काही सैनिकांनी खाली उड्या मारल्या व ते खाली आमच्या दिशेने धावत आले. एका सैनिकाने मोटारीत डोकावून पाहिले व बाकीच्यांना उद्देशून तो ओरडला: "तिथं माणूस आहे! लौकर!..."

सैनिकांनी मोटार धरली व परत चाकांवर उभी केली. तिचा कर्णा अजूनही वाजत होता. जणू ती मदतीला हाक मारत होती. आणि आता अचानक मला आठवण झाली की, मोटारीत चक्रापाशी माझे बाबा बसलेले होते!

असा कसा काय मी विसरलो! मला कसेतरीच वाटू लागले... मी मोटारीपाशी धावलो.

बाबांना काहीतरी विचित्र झाले होते. त्यांचे संबंध शरीर मागे वळले होते, जणू ते मागच्या खिडकीकडे पहात होते. वाकलेल्या चक्राखाली त्यांचा हात अडकला होता, त्यामुळे कर्णा वाजत होता. त्यांचा हात सुजला होता, काळा-निळा पडला होता आणि त्यातून रक्त वाहात होते.

सैनिकांनी चक्र सरळ करायला सुरुवात केली. त्यांनी पुढचे दार उघडले आणि बाबांना बाहेर यायला मदत केली. बाबांचा चेहरा फिकट पडला होता, त्यांचे डोळेसुद्धा फिके दिसत होते. त्यांचा हात लोंबत होता, जणू तो दुसऱ्या कुणा माणसाचा होता! मी धावत बाबांसमोर जाऊन उभा राहिलो, पण त्यांचे माझ्याकडे नीटसे लक्ष गेले नाही, कारण त्याचवेळी फटफटी-वरून दोन पोलीस आले. त्यांच्यापैकी एकाने म्हटले:

“परवाना दाखवा!”

बाबा त्या पोलीसाला तिरपे उभे होते, त्यामुळे त्यांचा रक्ताळलेला उजवा हात पोलीसाला दिसला नाही. बाबांनी डावा हात खिशात घालायचा प्रयत्न केला, पण त्यांना जमेना. मी त्यांच्या खिशातून त्यांचा परवाना काढून दिला. बाबांनी माझ्याकडे पाहिले. ते ज्या तऱ्हेने माझ्याकडे पहात होते त्यावरून मला जाणीव झाली की, हा सारा वेळ मी त्यांच्याबरोबरच होतो ह्या गोष्टीची त्यांना आत्ता कुठे आठवण झाली होती. त्यांनी डाव्या हाताने मला जवळ खेचले व माझ्यावर ओणवे होत ते बोलू लागले, तेव्हा त्यांचा आवाज खूप खूप लांबून येत असल्यासारखा भासत होता:

“तू आहेस?” त्यांनी मला गदगदा हलवले—आणि ते ओरडले: “कुठं दुखतंय? बोल...”

मी म्हणालो: “मला कुठंही दुखत नाही. मी संपूर्ण धडधाकट आहे...”

बाबा मटकन खाली बसले आणि चाकाला टेकेले. त्यांचा चेहरा घामाने भिजला होता. त्यांच्या कपाळावरून घामाचे मोठमोठे थेंब निथळत होते. अचानक ते एका कुशीवर कलंडू लागले, जणू त्यांना झोपायची इच्छा होत होती. त्यांनी जमिनीवर झोपू नये म्हणून मी त्यांचा सदरा पकडून धरला. तेवढ्यात आमच्यापाशी पांढऱ्या अंगरख्यामधला एक माणूस आला. तो बाबांसमोर गुडघ्यांवर बसला आणि त्याने ताबडतोब बाबांचा उजवा हात धरला.

बाबा जोरात विव्हाळले. डॉक्टर म्हणाले: “दुहेरी हाड मोडलय!”

बाबांना उठवून त्यांनी मोठ्या मोटारीपाशी नेले. भोवती माणसांची खूप गर्दी जमली होती. रस्त्याच्या कडेला बसगाड्या, मोटारगाड्या, मालवाहू मोटारी उभ्या होत्या. आमच्या दाचासमोर रस्ता बनवणारे खडी दाबणारे रूळयंत्रसुद्धा तेथे उभे असल्याचे माझ्या ध्यानात आले.

डॉक्टरांच्या आणि बाबांच्या पाठीमागून मी जाऊ लागलो, पण लोकांच्या जमावाच्या धक्काबुक्कीत मी मागे पडलो. बाबा जेव्हा रस्त्याच्या चढाच्या टोकावर पोहोचले तेव्हा मी

पाहिले की, रस्ता-यंत्राचा निळ्या चेहऱ्याचा ड्रायव्हर त्यांच्यापाशी धावत गेला. त्याने काहीतरी बाबांना सांगितले आणि बाबांनी संमतीदर्शक मान हलवली. मग बाबा रुग्णवाहिकेत बसले. मी त्यांच्या पाठी धावून त्यांना गाठायचे ठरवले, पण बाबा मागे वळून मला उद्देशून काहीतरी ओरडले. मला त्यांचे शब्द समजले नाहीत. रुग्णवाहिका भररेंदशी निघून गेली. मी तिच्या पाठी धावलो, पण वर पोहोचण्यात मला यश आले नाही, कारण चढ फार होता आणि छातीत जोराने धडधड वाजू लागले, म्हणून मी थांबलो.

वरून मी आमची ‘वोल्वा’ पाहिली. मोडून पडलेल्या रुग्णवाह्यासारखी ती दिसत होती. तिच्यामागून अलेक्सान्द्र सेम्योनिच पुढे आले आणि म्हणाले:

“कमाल आहे! मोटारच्या डिकीमध्ये बूट पडला होता! आश्चर्य आहे!”

त्यांच्यापाशी पोलीस आला.

“तर...,” असे म्हणून परत तो टिपणवहीत खरडू लागला, “आता आपलं काम पुढं सुरू करू... हा पोरगा नशीबवान म्हटला पाहिजे! साधा ओरखडा निघाला नाही त्याच्या अंगावर! ही तुमची मोटार आहे?”

माझ्या बाबांना परत केव्हा आणणार असे मी त्या पोलीसाला विचारणार होतो, पण तेवढ्यात वरून ओरडण्याचा आवाज आला:

“पोलीससाहेब! आम्ही त्या मुलाला आमच्याबरोबर घेऊन जातो. कशाला उगीच त्याला इथं उन्हात तापत ठेवायचा?... आम्ही त्यांच्या घरासमोरच रस्ता बनवतोय. ये रे मुला, इकडं ये!”

रूळ-यंत्रावर बसलेला निळ्या चेहऱ्याचा माणूस हे ओरडला होता.

पोलीसाने विचारले. “जाणार?”

काय उत्तर द्यावे मला समजेना, कारण अलेक्सान्द्र सेम्योनिचना तेथे एकट्याला टाकणे मला प्रशस्त वाटत नव्हते. माझ्या मनातील विचार बहुधा त्यांनी जाणले असावेत, कारण ते म्हणाले:

“काही हरकत नाही! तू जा!”

मी विचारले: “माझ्याशिवाय तुम्ही जमवून घ्याल?”

ते म्हणाले: “प्रयत्न करतो. मला इथं दुसरी माणसं मदत करतील. तू जा...”

पण मी जायचा हललो नाही.

तेव्हा वरून ती सुंदर मुलगी खाली आली—निळ्या चेहऱ्याच्या माणसाची मदतनीस. तिने माझा हात धरून म्हटले: “आम्ही त्याला चाक हातात धरायला देऊ. होय ना वाऱ्या?”

आणि पोलीसाला ती म्हणाली: “पोलीससाहेब, तुम्ही कृपा करून त्याला चाक हातात धरायला परवानगी द्या. तो स्वतः यंत्र छान चालवील, अगदी खरं! आणि त्याची इच्छा

असली तर तो शिटीसुद्धा वाजवील ! होय ना वान्या ? तो शिटी वाजवील आणि सर्वांना त्याचा हेवा वाटेल . पोलीससाहेब , तुम्हालासुद्धा त्याचा हेवा वाटेल ना ?”

पोलीस गप्प बसला . ती म्हणाली :

“इकडे ये मुला , सोनूल्या तू माझा ! पकड चाक ! घट्ट पकड !”

एखाद्या लहान बाळाला गोडीगुलाबी दाखवतात , तशी ती मला वागवत होती . निळ्या चेहऱ्याच्या माणसासमोर तिने मला बसवले . त्या माणसाच्या अंगाला पेट्रोलचा जोरदार भपकारा येत होता . त्याने चाकावर स्वतःच्या हाताशेजारी माझा हात ठेवला आणि मोठ्या , काळ्या पडलेल्या नखांची त्यांची बोटे जाडजूड असल्याचे मला आढळले .

त्याने पावंडा दाबला , तरफा खेचल्या आणि त्या भयानक जागेपासून आम्ही तिघे दूर जाऊ लागलो . भोवती सर्व हिरवेगार होते - गवत , भोजाची सडपातळ झाडे - आणि वान्या-बरोबर पानांचा गंध दरवळत होता . जणू मध्यंतरी काही घडलेच नव्हते .

आम्ही मुकाटपणे प्रवास करत होतो . जरी मी हातात चाक धरले होते , तरी कोणताही खेळ मी खेळत नव्हतो . माझी इच्छा नव्हती .

निळ्या चेहऱ्याचा माणूस अचानक त्याच्या मदतनीस मुलीला म्हणाला :

“ह्या पोराचा बाप किती शूर आहे बघ ! प्रत्येकजण असा धोका नाही पत्करत ... परक्याच्या मुलीचा जीव त्यानं वाचवला ! मोटार आपटून घेतली ! मोटार तर पत्र्याची ... ती दुरुस्त करता येईल ! पण पोरीचा जीव वाचवायला धडपडला , हे जास्त महत्त्वाचं ! ... त्यापायी स्वतःच्या मुलाला त्यानं श्रोक्यात घातलं ! मोठ्या मनाचा माणूस आहे ... फार थोर मनाचा ! अशा लोकांचा युद्धाआघाडीवर आम्ही फार फार आदर केला ...”

त्याने माझ्या नाकावर बोट ठेवले आणि दाराच्या घंटीचे बटण दाबावे तसे दाबले : “ट र-र-र !”

माझ्या बाबांबद्दल तो असे चांगले शब्द बोलला , तेव्हा मी त्याचा जाड अंगठा जोरात पिलला आणि रडू लागलो .

सादोवाया रस्त्यावरील मोठी वाहतूक

वान्या दीखोवची एक सायकल होती . खूप खूप जुनी , पण तरीही ती होती हे महत्त्वाचे . पूर्वी ही सायकल वान्याच्या बाबांची होती , पण जेव्हा सायकल मोडली , तेव्हा वान्याचे बाबा त्याला म्हणाले :

“हे बघ वान्या , संबंध दिवसभर उंडारण्यापेक्षा ही घे तुला सायकल , तिला दुरुस्त कर आणि तुला स्वतःची सायकल होईल . तशी ती अजून धडधाकट आहे . जेव्हा मी तिला विकत घेतली होती , तेव्हा ती नवीकोरी होती .”

वान्याला ह्या सायकलबद्दल झालेल्या आनंदाचे वर्णन करणे अशक्य आहे . त्याने ती आमच्या आवाराच्या पार टोकाला नेऊन उभी केली व निष्कारण उंडारणे अजिबात बंद केले . उलट तो आख्खा दिवस त्या सायकलच्या दुरुस्तीमध्ये गुंतला . आमचा वान्या वंगणाने माखून निघायचा . सायकलच्या ठोकाठोकीत त्याची सर्व बोटे जखमांनी भरून गेली होती . पण तरीही त्याला त्याच्या दुरुस्तीकामात यश येत होते , कारण त्यांना पाचवीच्या वर्गात यंत्रशाळेत धातूकाम शिकवतात आणि वान्याला नेहमी त्या विषयात “उत्तम” शेरा मिळायचा . मीसुद्धा वान्याला त्याच्या दुरुस्तीमध्ये मदत करत होतो आणि दररोज तो मला म्हणायचा :

“जरा थांब , देनीस . जेव्हा ही सायकल मी पूर्ण दुरुस्त करीन , तेव्हा तुला तिच्यावरून फिरवीन . तू मागं कॅरीयरवर बसशील आणि आपण दोघं संबंध माँस्कोभर भटकू !”

मी त्याला आणखी मदत करत होतो , कारण त्याची-माझी मैत्री होती , जरी मी फक्त दुसरीत होतो आणि तो पाचवीत होता . कॅरीयर अधिक सुंदर बनावी म्हणून मी मुख्यतः झटत होतो . मी कॅरीयरला चारदा काळ्या रंगाचे हात मारले होते , कारण ती जणू खास माझ्या मालकीची होती असे मला वाटत होते . माझी ती कॅरीयर नव्या ‘वोला’ मोटारीसारखी चमकत होती . वान्याच्या कमरपट्ट्याला पकडून , त्या कॅरीयरवर बसून आम्ही दोघे संबंध जगभर कसे भटकू , ह्याच्या नुसत्या कल्पनेने मी फुलारत होतो .

शेवटी एके दिवशी वान्याने सायकल सरळ उभी केली , तिच्या धावांमध्ये हवा भरली , स्वच्छ चिंधीने तिला पुसून काढले , पिंपाच्या पाण्यात स्वतःचे हात स्वच्छ धुतले , विजारीच्या खालच्या टोकांना कपडे वाळत घालायचे चिमटे लावले . आमचा सणाचा क्षण जवळ आल्याचे मला समजले . वान्या सायकलवर बसला आणि पावटे मारू लागला . प्रथम त्याने सावकाशपणे आवारात फेरी मारली . चाके छान फिरत होती . जमिनीवर त्यांच्या मंद घासण्याचा आवाज ऐकू येत होता . वान्या जोगने पावंडे मारू लागला . चाकांमधल्या काड्या चमकत होत्या . तो नागमोडी वळणे घेऊ लागला , इंग्रजी आठ्याच्या आकड्यात सायकल फिरवू लागला . एखाद्या चाचणी वैमानिकाप्रमाणे वान्या सायकलचा प्रत्येक भाग तपासून पाहात होता . वेगात सायकल दामटून एकदम ब्रेक लावून जागच्या जागी थांबवत होता . विमानाचा मेकॅनिक स्वतःच्या वैमानिकाला हवेत पाहात असतो , त्याप्रमाणे मी उभा राहून वान्याच्या सायकलवरील कगमती पाहात होतो . तो छान चालवत होता ह्याचा मला आनंद वाटत होता , पण मीसुद्धा त्याहून जास्त सफाईने सायकल चालवू शकेन अशी माझी खात्री होती . निदान त्याच्यापेक्षा वाईट नक्कीच नव्हे . पण ती सायकल माझी नव्हती , वान्याची होती , तेव्हा ह्यावर फार चर्चा करण्यात अर्थ नाही . खुशाल त्याला हवी तशी ती सायकल चालवू दे . सायकलची चमक बघायला छान वाटत होते आणि ती सायकल जुनी होती ह्यावर विश्वास ठेवणे अवघड होते . कोणत्याही नव्या सायकलपेक्षा ती जास्त छान होती . विशेषतः तिची कॅरीयर . तिच्याकडे डोळे भरून पहात असताना छातीत आनंद मावत नव्हता .

वान्या सुमारे अर्धा तास सायकलवरून फिरत होता . माझ्याबद्दल तो पूर्ण विसरून गेला

अशी मला भीती वाटू लागली होती. पण नाही, निष्कारण वान्याबद्दल मी तसा विचार केला. तो माझ्यापाशी आला, त्याने एक पाय कुंपणावर खाली टेकवला आणि तो म्हणाला:

“बैस मागं!”

मी चढण्याची धडपड करत विचारले: “कुठं जायचं?”

वान्या म्हणाला: “काय फरक पडतो? जगाच्या पाठीवर!”

मला एकदम वाटू लागले की जणू आपल्या जगात फक्त उल्हासी लोक रहात आहेत आणि ते सर्वजण दुसरे काहीही न करता केवळ आमच्या आगमनाची वाट पहात आहेत. आणि जेव्हा वान्या सायकलवरून व मी त्याच्या कॅरीयरवरून त्यांच्यापाशी पोहोचू, तेव्हा ताबडतोब मोठा उत्सव सुरू होईल, झेंडे फडकू लागतील, फुगे उडवतील, गाणी म्हणतील, काडीवरचे आईस्क्रीम खातील, बँड वाजू लागेल आणि विदूषक डोक्यावर चालतील.

तर अशी माझी विलक्षण मनःस्थिती होती. मी कॅरीयरवर बैठक मारली व वान्याचा कमरपट्टा पकडला. वान्याने पावडे फिरवले आणि ... अच्छा, बाबा! अच्छा, आई! अच्छा, आमचे जुने अंगण आणि कबूतरांनो, फिर मिलेंगे! आम्ही जगाच्या पाठीवर भटकायला निघालो!

वान्याने आवागबाहेर सायकल नेली, मग कोपऱ्यावर वळवली आणि पूर्वी जेथे फक्त पायी भटकलो होतो अशा वेगवेगळ्या गल्ल्यांमधून आमचा सायकल-प्रवास चालला होता. सर्व गोष्टी आता वेगळ्या, अनोळखी भासत होत्या. वान्या सतत घंटी वाजवत होता – कुणी सायकलखाली सापडू नये म्हणून: ट्रिंग-ट्रिंग, ट्रिंग-ट्रिंग!

कोंबड्यांप्रमाणे उड्या मारत पादचारी आमच्या वाटेमधून बाजूला होत होते आणि आम्ही प्रचंड वेगाने जात होतो. मला खूप मजा वाटत होती, मनात फार मोकळे वाटत होते आणि बेंबीच्या देठापासून ओरडावेसे वाटत होते. तर मी ‘आ’ अक्षर ओरडू लागलो: आआआआ! आमची सायकल जेव्हा झारकालीन फरसबंदी दगडांच्या गल्लीतून जाऊ लागली तेव्हा माझ्या ओरडण्यात एक वेगळीच गंमत निर्माण झाली. दगडांवरून जाताना सायकलला हिमके बसत होते आणि त्यामुळे धारदार कात्रीने माझा प्रत्येक ‘आ’ कापला जाऊन वान्यावर फेकल्याप्रमाणे भासत होता: आ! आ! आ! आ! मग परत डांबरी गुळगुळीत रस्ता सुरू झाला व पुन्हा माझा सलग ‘आ’ कार उमटू लागला.

आम्ही खूप वेळपर्यंत गल्ल्या-बोळांमधून सायकलवरून भटकलो आणि शेवटी पार दमलो. वान्याने सायकल थांबवली आणि मी कॅरीयरवरून खाली उडी मारली. वान्याने विचारले:

“कसं काय?”

“झकास!” मी.

“तुला आरामशीर बसता आलं?”

“अगदी दिवाणावर बसल्यासारखं!” मी म्हणालो. “त्याहून जास्त आरामात. मस्त आहे सायकल! एकदम फर्स्ट-क्लास!!”

वान्या मनापासून हसला आणि त्याने स्वतःचे विस्कटलेले केस हाताने चोपून सरळ केले. त्याचा चेहरा धुळीने माखला होता, पण डोळे मात्र निळे-निळे दिसत होते आणि दात पांढरेशुभ्र चमकत होते.

तेवढ्यात आमच्यापाशी एक मुलगा आला. तो उंच होता आणि त्याचा एक दात सोनेरी होता. त्याने आखूड बाह्यांचा सदरा घातला होता आणि त्याच्या हातांवर वेगवेगळी चित्रे व निसर्गदृश्ये रंगवलेली होती. त्याच्या पाठीमागून एक छोटे केसाळ कुत्रे लटपटत येत होते. वेगवेगळ्या लोकरीच्या तुकड्यांपासून ते बनवले असल्याचा भास होत होता. काही तुकडे काळे होते, काही पांढरे, अधूनमधून पिंगट आणि एक तर हिरवा... त्याची शेपूट वाकडी वळलेली होती आणि एक पाय मोडका. तो मुलगा म्हणाला:

“पोरांनो, तुम्ही कुठले?”

आम्ही उत्तरलो: “तीन तळ्यांवरचे!”

तो म्हणाला: “अरे वा, शाबास! इतक्या लांब आलात? तुम्ही सायकल?”

“माझी. पूर्वी माझ्या वडलांची होती-आता माझी,” वान्या म्हणाला. “मी स्वतः ती दुरुस्त केली. आणि त्यानं,” वान्याने माझ्याकडे बोट दाखवले, “त्यानं मला मदत केली.”

मुलगा म्हणाला: “अरे वा! एवढीशी पोरं, पण अस्सल मेकॅनिक!”

मी विचारले: “हा तुमचा कुत्रा?”

मुलग्याने मान डोलावली: “होय, माझा. फार मौल्यवान कुत्रा आहे. जातिवंत. स्पॅनिश दाशून्ड!”

वान्या म्हणाला: “भलतंच! हा कुठला आलाय दाशून्ड! दाशून्ड लांबट आणि निमुळती असतात!”

“माहीत नाही तर गप्प बस!” तो मुलगा म्हणाला. “माँस्कोतली किंवा न्याझानमधली दाशून्ड कुत्री लांबट असतात, कारण ती सगळा वेळ कपाटाखाली बसून असतात, म्हणून लांबी वाढते. पण हा कुत्रा वेगळा आहे, फार भारी आहे, विश्वासू मित्र आहे. त्याचं नांव ‘चोर’!”

मुलगा गप्प झाला. मग त्याने तीन वेळा मुस्कारे टाकले आणि तो म्हणाला:

“पण काय उपयोग? विश्वासू असला तरी शेवटी कुत्राच! माझ्या संकटात मला मदत करू शकत नाही...”

त्याच्या डोळ्यांमध्ये आसवे दिसू लागली. माझ्या छातीत धम्म झाले. काय झाले त्या मुलाला?

वान्याने घाबरून विचारले: “असं कोणतं संकट तुमच्यावर कोसळलं?”

त्या मुलग्याचा एकदम झोक गेला आणि त्याने भिंतीचा आधार घेतला.

“आजी मरतेय,” तो म्हणाला आणि हुंदके देऊ लागला. “मरतेय आजी... तिला दुहेरी ॲपेंडीसायटीस आहे...” त्याने आमच्याकडे तिरप्या नजरेने पाहिले व पुढे म्हटले: “दुहेरी ॲपेंडीसायटीस आणि गोवरसुद्धा!..”

त्याने एकदम मोठ्यांदा गळा काढला आणि तो हातांनी डोळे पुसू लागला. माझ्या छातीत धडधडू लागले. तो मुलगा भिंतीशी नीट रेलून उभा राहिला आणि मोठ्यांदा रडू लागला. त्याचा कुत्रा त्याच्याकडे बघून केकाटू लागला. त्या दोघांचे रडणे-विव्हळणे ऐकणे फार भयानक वाटू लागले. वान्याचा धुळकट चेहरासुद्धा फिकट दिसू लागला. त्याने त्या मुलग्याच्या खांद्यावर हात ठेवत कापऱ्या आवाजात म्हटले:

“कृपा करून रडू नका! कशाला रडता असं?”

“मग मी काय करू?” मान हलवत तो मुलगा म्हणाला. “औषधांच्या दुकानापर्यंत जाण्याचे त्राण माझ्यात नाहीत, अशा वेळी मी काय करू? तीन दिवसांचा उपाशी आहे! अँ-अँ-अँ... अँ... अँ... अँ...”

तो आणखीच भयाण विव्हळू लागला. त्याचा मौल्यवान कुत्रासुद्धा. भोवती इतर कुणीही नव्हते. काय करावे ते मला मुचेना.

पण वान्या मुळीच गोंधळला नव्हता.

“डॉक्टरांनी लिहून दिलेला औषधाचा कागद तुमच्यापाशी आहे?” त्याने ओरडून विचारले. “जर असेल तर ताबडतोब माझ्यापाशी द्या. मी सायकलवरून पटकन औषधांच्या दुकानात जातो आणि तुम्हाला औषध आणून देतो. अगदी चटदिशी!”

मला एकदम आनंदाने उडी मारावीशी वाटली. वान्या किती चतुर! असा साणूस संगतीला असला म्हणजे कधीही मी पेचात सापडणार नाही. काय करायचे ते त्याला नेहमी माहीत असते! आता आम्ही ह्या मुलाला पटकन औषध आणून दिले असते आणि त्याच्या आजीला मरण्यापासून वाचवले असते!

मी ओरडलो: “लौकर दे कागद! वेळ दवडू नको!”

पण तो मुलगा जास्तच थरथरू लागला, हात झटकू लागला, रडायचा थांबला आणि आमच्यावर खेकसला:

“शक्य नाही! तुमची काय डोकी फिरलीत? सादोवाया रस्त्यावर तुमच्यासारख्या लहान मुलांना मी कसा पाठवू? आँ? सायकलवरून? तिथं किती प्रचंड वाहतूक असते, तुम्हाला ठाऊक आहे? आँ? एका सेकंदाच्या आत तिथं तुमची चटणी उडेल! हात इकडं तर पाय तिकडं... मुंडकं तिसऱ्याच दिशेला! पाच पाच टनी मालमोटारी धावतात तिथं! याऱ्या वाहून नेणाऱ्या मोट्या मोटारी धावतात! तुम्ही तिथं मोटारीखाली चेंगराल आणि मला इथं उत्तर द्यावं लागेल तुमच्यासाठी! छे: छे:, अगदी मला ठार मारलंत तरी चालेल, पण मी तुम्हाला तिकडं जाऊ देणार नाही! त्यापेक्षा आजी मेली तरी हरकत नाही!..”

आणि तो परत भसाड्या आवाजात रडू लागला. त्याचा मौल्यवान कुत्रा तर अखंड कोकलत होता. मला सहन होईना की, केवळ आमचे काही वाईट घडू नये एवढ्यासाठी हा उदार मनाचा मुलगा स्वतःच्या आजीचा जीव धोक्यात घालत होता! माझ्या ओठांना मुरडी पडू लागल्या आणि मला समजले की, हे असेच आणखी थोडा वेळ चालले, तर त्या मौल्यवान कुत्र्यापेक्षा भयान मुरात मी भोकाड पसरीन. वान्याच्या डोळ्यांमध्ये सुद्धा पाणी तरारले आणि तो नाकाने सूं सूं करू लागला.

“आपण काय करायचं?” तो म्हणाला.

“अगदी सोपं आहे,” तो मुलगा चटकन म्हणाला. “एकच मार्ग आहे. तुमची सायकल मला द्या आणि मी सायकलवरून जातो. ताबडतोब परत येईन. जर आलो नाही तर मला तुरुंगाची हवा खावी लागेल!...” त्याने गळ्यावर हात ठेवून दाखवले.

बहुतेक ही त्याची घोर शपथ असावी. त्याने सायकलच्या दिशेने हात पुढे केला. पण वान्याने सायकल घट्ट पकडून ठेवली होती. त्या मुलाने सायकल खेचण्याचा प्रयत्न केला, मग हात सोडला व परत विव्हाळायला सुरुवात केली:

“अँ... अँ... अँ! माझी आजी मरतेय, निष्कारण मरतेय... अँ... अँ... अँ...”

तो स्वतःच्या झिंज्या उपटू लागला. अगदी दोन्ही हातांनी. मला तो भयानक प्रकार सहन होईना. मी रडत रडत वान्याला म्हटले:

“दे रे त्याला सायकल, बिचाऱ्याची आजी मरतेय! तुझ्या आजीचं तसं झालं असतं तर?”

वान्याने सायकल घट्ट धरत रडव्या आवाजात उत्तर दिले: “पण मी स्वतःच जाणं जास्त चांगलं...”

तेव्हा त्या मुलाने संतापाने वान्याकडे पाहिले आणि पिसाटासारखा तो ओरडला:

“माझ्यावर विश्वास नाही काय? नाही विश्वास? एक मिनिटभर स्वतःचा खटारा मला उसना द्यायला भितोस? म्हातारी खुशाल मरू देत? होय? बिचाऱी म्हातारी गोवरानं मरू देत? खुशाल? वा रे लाल रुमालातला बालवीर! तुला तुझ्या खटाऱ्याची चिंता? हात तुमची! खुनी! लोभी!...”

त्याने स्वतःच्या सदऱ्याची एक गुंडी तोडली आणि तिला तो पायांखाली चेचू लागला. आम्ही अजिबात न हलता उभे होतो. आम्ही अक्षरशः थिजलो होतो. तेव्हा त्या मुलाने अचानक जमिनीवरून स्वतःचा कुत्रा उचलला आणि त्याला आमच्यापुढे धरत तो म्हणाला:

“ध्या! विसार म्हणून माझ्या मित्राला तुमच्यापाशी ठेवतो! माझ्या विश्वासू मित्राला देतो! आता तर विश्वास ठेवशील? होय किंवा नाही? मौल्यवान कुत्रा!”

त्याने वान्याच्या हातांमध्ये बळजबरीने त्या कुत्र्याला कोंबले. आता माझ्या मनात कोणताही संशय उरला नाही. मी म्हणालो:

“वान्या, तो आपल्यापाशी विसार म्हणून कुत्रा ठेवतोय! तो त्याचा मित्र आहे, शिवाय

मौल्यवान. त्याला टाकून तो कुठं जाईल? घाबरू नकोस, दे त्याला सायकल!”

वान्याने त्या मुलगााला सायकल देत म्हटले:

“तुम्हाला पंधरा मिनिटं पुरतील?”

“खूप झाली!” मुलगा म्हणाला. “पाच मिनिटं पुरेशी आहेत! इथं माझी वाट बघा. मुलीच हलू नका!”

त्याने पटकन सायकलवर टांग मारली आणि मादोवाया रस्त्याकडे तो वळला. तो कोपऱ्यावर वळताच मौल्यवान कुत्र्याने वान्याच्या हातांमधून खाली उडी मारली आणि विजेच्या वेगाने तो मुलामागे धावला. वान्या मला ओरडून म्हणाला:

“पकड!”

“शक्य नाही त्याला पकडणं,” मी म्हणालो. “तो स्वतःच्या सालकामागं धावला. त्याच्याशिवाय तो राहणार नाही! ह्याला म्हणताना विश्वासू मित्र. माझ्यापाशी तसा असता तर...”

वान्याने घाबरटपणे प्रश्न केला: “पण तो तर विसार होता?”

“घाबरू नको,” मी म्हणालो, “दोघंही लौकरच परत येतील!”

आम्ही पाच मिनिटे वाट पाहिली.

“त्याचा अजून पत्ता नाही,” वान्या म्हणाला.

“दुकानात लांब रांग असेल,” मी म्हणालो.

नंतर आणखी दोन तास उलटले. त्या मुलाचा पत्ता नव्हता. आणि मौल्यवान कुत्र्याचा सुद्धा. जेव्हा अंधार पडू लागला, तेव्हा माझा हात धरत वान्या म्हणाला:

“सगळं स्पष्ट आहे. चल घरी...”

“काय स्पष्ट... वान्या?” मी म्हणालो.

“मी मूर्ख आहे - महामूर्ख!” वान्या म्हणाला. “तो मुलगा कधीही परतणार नाही आणि सायकल कधी परत मिळणार नाही. मौल्यवान कुत्रा सुद्धा!”

वान्या त्यावर एक शब्द बोलला नाही. कदाचित माझ्या डोक्यात भयानक विचार येऊ नयेत अशी त्याची इच्छा असावी. पण तरीही माझ्या मनात विचार आलेच...

मादोवाया रस्त्यावर फार वाहतूक असते...

चाके वाजतात खाड-खाड

यंदाच्या उन्हाळ्यात बाबांना काही कामासाठी यास्नोगोर्स्क शहरात जायचे होते. गावाला जाण्याच्या दिवशी ते म्हणाले:

“देनीसला मी बरोबर घेऊन जातो!”

मी पटकन आईकडे पाहिले. पण आई गप्प होती.

तेव्हा बाबा म्हणाले: “ठीक आहे, बांधून ठेव त्याला तुझ्या कमरेशी! त्याचं लग्न होई-पर्यंत त्याला तुझ्या पाठोपाठच फिरत राहू दे तशा बांधल्या अवस्थेत!”

आईचे डोळे संतापाने हिरवेगार बनले. ती म्हणाली: “काय पाहिजे ते करा! अगदी पार अंटाकिट्कापर्यंत घेऊन जा!”

आणि ती खोलीमधून बाहेर गेली.

त्याच संध्याकाळी मी आणि बाबा आगगाडीमधून प्रवासाला निघालो. आमच्या डब्यात खूप वेगवेगळे लोक होते: म्हातान्या बायका आणि सैनिक, तरुण मुलगे, कंडक्टर, एक छोटी मुलगी आणि टोपलीभर कोंबड्यासुद्धा. खूप गोंगाट-गडबड चालू होती. आम्ही खाण्याचे डबे उघडले, धातूच्या कपांमध्ये बसवलेल्या ग्लामांमधून चहा प्यायलो, मांसाच्या कबाबांचे मोठमोठे तुकडे खाल्ले. मग एका तरुणाने अंगातील कोट काढला व तो नुसत्या बनीयनवर बसला. त्याचे हात पांढरेशुभ्र होते आणि दंडाच्या बेटकुळ्या गोल गोल होत्या. त्याने तिसऱ्या फळीवरून अँकॉर्डियन काढले व तो वाजवू लागला. तो वाजवत असलेले गाणे दुःखी होते. कम्सामोलचा* सदस्य असलेला एक तरुण घायाळ होऊन त्याच्या घोड्याच्या पायापाशी गवतावर कोसळला, त्याने आपले बदामी रंगाचे डोळे मिटले आणि हिरव्या गवतावर रक्ताचे लाल थेंब ओघळले, अशा त्या गाण्यात ओळी होत्या.

मी खिडकीपाशी गेलो आणि अंधारात चमकणाऱ्या छोट्या दिव्यांना पाहू लागलो. माझ्या मनात त्या कम्सामोल तरुणाबद्दल विचार येत होते: त्याच्याबरोबर मीसुद्धा शत्रूची टेहळणी करायला गेलो असतो आणि कदाचित तेव्हा तो ठार झाला नसता. मग बाबा माझ्यापाशी आले आणि आम्ही दोघेही गप्प बसून राहिलो. नंतर बाबा म्हणाले:

“असा उदास होऊ नको. आपण परवा परतू आणि तू आईला प्रवासातल्या गंमती-जमती सांगशील.”

मग बाबांनी बिछाना घातला आणि मला हाक मारून विचारले:

“तू कुठं झोपणार? भिंतीशी?”

* कम्प्युनिस्ट युवक संघ.

पण मी म्हणालो: “तुम्हीच भिंतीशी झोपा. मी कडेशी झोपेन.”

त्यांनी विचारले: “का?”

मी त्यांना हलक्या आवाजात म्हणालो: “कारण मी रात्रीचा कदाचित उठेन. मी चहाचे दोन ग्लाम प्यायलोय. समजलं?”

त्यावर सगळेजण हसले. बाबा भिंतीशी कुशीवर झोपले आणि मीसुद्धा कडेशी कुशीवर झोपलो. चाकांचा आवाज येत होता: खाड-खाड...

अचानक मला जाग आली, कारण माझे अर्धे अंग अधांतरी लटकत होते आणि खाली पडू नये म्हणून मी टेबलाचा कोपरा हाताने धरला होता. बाबांनी गाढ झोपेत मला फळीच्या टोकाशी लोटून दिले होते. मी परत आरामशीर झोपण्याच्या तयारीत होतो, पण दरम्यान माझी झोप उडाली, तेव्हा बिछान्याच्या टोकाशी मी उठून बसलो व सभोवार पाहू लागलो.

डब्यामध्ये एव्हाना उजाडले होते आणि वेगवेगळे हात-पाय लोंबताना दिसत होते. पायांमध्ये वेगवेगळ्या रंगांचे मोजे दिसत होते, किंवा काही पाय चक्क अनवाणी होते. एका छोट्या मुलीचा पाय तपकिरी खडूसारखा दिसत होता.

आमची आगगाडी अगदी हळू जात होती आणि खिडकीपाशी चाकांचा खडखडाट ऐकू येत होता. झाडांच्या हिरव्या फांद्या आमच्या खिडक्यांच्या अगदी जवळून पसार होताना मला दिसत होत्या. जंगलामधल्या दुतर्फा झाडी असलेल्या वाटेने आम्ही जात होतो असे भासत होते. मला बाहेरचा देखावा पहायची इच्छा झाली, म्हणून मी तसाच अनवाणी डब्याच्या टोकाशी धावलो. तेथे दार सताड उघडे होते. मी दाराची मूठ घट्ट पकडली आणि सावकाशपणे पाय लोंबने सोडले.

तेथे बमायला थंडी वाजत होती, कारण माझ्या अंगावर फक्त चड्डी होती आणि लोखंडी फरशीमुळे मी पुरताच गारठलो. पण नंतर फरशी माझ्या उबेमुळे गरम झाली आणि मी काखां-मध्ये हात खुपसून बसलो. माझ्या गुडघ्यांना हिरवी पाने घासत होती, वारा मंद वाहात होता आणि आगगाडी अगदी गोगलगायीच्या गतीने हळूहळू जात होती. ती चढण चढू लागली तेव्हा चाकांचा खडखडाट वाढला. मी त्यांच्या खडखडाटाच्या तालावर हळूच एक गाणे रचले:

आगीतगाडी सुंदर धावते धाड-धाड!

चाके तिची वाजतात खाड-खाड!

महज मी उजवीकडे नजर टाकली तेव्हा आमच्या आगगाडीचा शेवटचा डबा मला दिसला. आगगाडी शेपटीसारखी अर्धवर्तुळाकार दिसत होती. तेव्हा मी डावीकडे पाहिले, तर आमच्या आगगाडीचे इंजिन मला दिसले. एखाद्या किडचाप्रमाणे ते वरती सरपटत जात होते. तेथे बळण असल्याचे माझ्या ध्यानात आले.

आगगाडीच्या रुळांजवळून एक निमुळती पाऊलवाट जात होती आणि त्या पाऊलवाटेवरून पुढे एक माणूस चालत जात असलेला मला दिसला. लांबून तो मला अगदी छोटा भासला होता, पण आगगाडी अर्थातच त्याच्यापेक्षा जास्त वेगाने जात होती आणि टप्प्याटप्प्याने मला दिसले की, तो माणूस मोठा होता, त्याने फिकट निळा सदरा घातला होता आणि त्याच्या पायात गुडघ्यांपर्यंतचे जाडजूड बूट होते. त्याच्या बुटांवरून समजत होते की, चालून चालून तो दमला होता. त्याने हातांमध्ये काहीतरी धरले होते. जेव्हा आगगाडीने त्याला गाठले, तेव्हा त्या माणसाने आपली पायवाट सोडली आणि आगगाडीच्या जवळून तो धावू लागला. खडीवर त्याच्या बुटांचा आवाज होत होता आणि त्या अवजड बुटांखालून वेगवेगळ्या दिशांना खडी उडत होती. एवढ्यात माझा डबा त्याच्याशी समांतर आला. टॉवेलने झाकलेली हातातील करंडी त्याने माझ्यापुढे धरली आणि तो माझ्याजवळून धावत राहिला. त्याचा चेहरा लाल बनला होता आणि घामाने भिजला होता. तो ओरडला :

“धर करंडी, मुला !” आणि चपळपणे त्याने ती करंडी माझ्या गुडघ्यांवर मारली.

मी ती करंडी गच्च पकडून धरली आणि तो माणूस दांड्याला धरून डब्यात चढला व माझ्यागेजारी बसला. सदऱ्याने स्वतःचा चेहरा पुसत तो म्हणाला :

“कसाबसा चढलो... हुश !”

मी म्हणाला : “ही घ्या तुमची करंडी.”

पण त्याने ती घेतली नाही. त्याने विचारले :

“तुझं नांव काय ?”

मी उत्तरलो : “देनीस.”

मान हलवत तो म्हणाला : “माझ्या मुलाचं - मेर्योझा.”

मी विचारले : “तो कोणत्या वर्गात शिकतोय ?”

माणूस म्हणाला : “दुसऱ्यात.”

“दुसरीत म्हटलं पाहिजे.” मी म्हणालो.

त्यावर तो किंचित रागाने हसला आणि करंडीवरचा टॉवेल काढू लागला. टॉवेलखाली रुपेरी रंगाची पाने पसरलेली होती आणि त्यांच्यामधून आलेल्या वासाने माझे डोके जवळजवळ फिरले. माणसाने काळजीपूर्वक एकेक पान बाजूला केले आणि मला दिसले की, करंडीमध्ये रासबेरी गच्च भरलेल्या होत्या. त्या जरी लालेलाल होत्या, तरी त्यांच्यावर हलकासा रुपेरी मुलामा होता. प्रत्येक फळ रसरशीत होते. मी डोळे फाडफाडून रासबेरी पहात होतो.

“त्यांच्यावर सकाळच्या थंडीचा थर बसलाय,” माणूस म्हणाला. “खा !”

मी एक बेरी खाल्ली, मग आणखी एक खाल्ली, टाळूला जीभ लावून रासबेरी दाबली. मी एका वेळी एकच बेरी खात होतो. फळे तोंडात अक्षरशः विरघळत होती. तो माणूस माझ्याकडे टक लावून पहात होता. जणू मी आजारी होतो आणि त्याबद्दल त्याला वाईट वाटत होते, अमे त्याची नजर बोलत होती. तो म्हणाला :

“एकेक खाऊ नको. मूठभर घेऊन खा.”

आणि त्याने मान फिरवली. मी लाजू नये म्हणून कदाचित. पण मी त्याला मुळीच लाजत नव्हतो. प्रेमळ माणसांना मी लाजत नाही. मी तावडतोब मुठी भरून खाऊ लागलो आणि ठरवले की, पोट फुटले तरी हरकत नाही, पण त्या सगळ्या बेरी मी फस्त करीन. एवढा चवदार पदार्थ यापूर्वी मी कधी चाखला नव्हता आणि एवढा आनंद मला कधी झाला नव्हता. मग मला मेर्योझाची आठवण झाली आणि मी त्या माणसाला विचारले:

“तुमच्या मेर्योझानं बेरी खाल्ल्या?”

“अर्थात,” तो म्हणाला, “होत्या तेव्हा खाल्ल्या!”

मी म्हणालो: “होत्या म्हणजे? आज त्यानं नाही खाल्ल्या?”

माणसाने पायातील बूट काढला व त्यातून एक बारीक खडा बाहेर काढला.

“मघापासून जीव कामावीस केला होता... आहे तर एवढासा बारीक खडा!”

तो थोडा वेळ गप्प बसला आणि मग म्हणाला:

“अशीच बारीक गोष्ट तुमच्या काळजाला भळभळी रक्त वाहायला लावते. बंधू, माझा मेर्योझा आता शहरात राहतो. मला तो सोडून गेला.”

मला फार आश्चर्य वाटले. कमाल आहे त्या पोरगीची! अवघा दुसरीत आणि बापाला सोडून गेला! मी म्हणालो:

“तो एकटा पळाला किंवा त्याच्या मित्राबरोबर?”

माणूस रागावून म्हणाला: “एकटा कशाला जाईल? स्वतःच्या आईबरोबर गेला! तिला आणखी शिकायची इच्छा झाली! तिचे तिथं नातेवाईक, मित्र, ओळखीची माणसं... तर मेर्योझा गहरात राहतो आणि मी इथं, विचित्र आहे ना?”

मी म्हणालो: “चिंता करू नका. इंजिन ड्रायव्हर बनून येईल. काही दिवस थांबा.”

“फार काळ वाट बघणं त्रामाचं जातं!”

मी विचारले: “तो कोणत्या शहरात राहतो?”

“कूर्क!”

“कूर्कमध्ये असं म्हटलं पाहिजे,” मी म्हणालो

तो माणूस परत हसला. थंडी बाधल्याप्रमाणे त्याचे हसणे घोगरे होते. मग माझ्यापाशी झुकून त्याने म्हटले:

“ठीक आहे, तू हुषार डोक्याचा आहेस. मीमुद्रा शिकीन. युद्धामुळं शाळा राहिली. तुझ्या वयाचा असताना कंदमुळं शिजवून खात होतो.” तो एकदम विचारात गडला. नंतर भानावर येऊन समोरचे जंगल मला दाखवीत म्हणाला: “बंधू, ह्याच जंगलात. बघ, त्याच्या पलिकडं आता क्राम्नाया वस्ती दिसेल. माझ्या हातांनी ती परत वसवलीय. तिथं मी उतरून जाईन.”

मी म्हणालो: “मी आणखी मूठभर खाईन आणि मग तुम्ही करंडीवर कमाल बांधा.”

त्याने करंडी माझ्या गुडघ्यांवर ठेवली.

“याबद्दल नाही म्हटलं मी. घे तुला.”

माझ्या उघड्या पाठीवर त्याने हात ठेवला आणि मला जाणवले की, त्याचा हात कणखर, कोरडा, गरम आणि खरबरीत होता. त्याच्या निळ्या सदऱ्याशी त्याने मला घट्ट आवळले. त्याचे अंग खूप उबदार होते, त्याला पावाचा आणि तंबाखूचा वास येत होता. त्याचा मंद श्वास मला स्पष्ट ऐकू येत होता.

असे थोडा वेळपर्यंत मला धरून तो म्हणाला:

“अच्छा, मुला. चांगला वाग...”

त्याने माझ्या डोक्यावरून हात फिरवला आणि एकदम चालत्या गाडीतून खाली उडी मारली. मी स्वतःला सावरण्याच्या आत एव्हाना तो मागे पडला होता. त्याच्या जड बुटांखाली चुरडणाऱ्या खडीचा आवाज मी परत ऐकला.

माझ्यापासून तो दूर दूर जात होता. निळ्या सदऱ्यामधील आणि अवजड बुटांमधील तो माणूस खूप छान होता. आमची आगगाडी लौकरच वेगान धावू लागली, वारा झोंबू लागला आणि रामबेरीची करंडी घेऊन मी डब्यात बाबांपाशी आलो. रामबेरींवरची गोठलेली थंडी आता वितळली होती आणि त्यांच्यावरील रुपेरी मुलामा नाहीसा झाला होता. पण रामबेरींची आखूची बाग जवळ असावी असा त्यांचा घमघमाट मात्र दरवळत होता. बाबा सताड हात-पाय पसरून झोपले होते. मला तेथे जागाच नव्हती. रामबेरी दाखवायला आणि निळ्या सदऱ्या-तल्या त्या माणसाबद्दल अथवा त्याच्या मुलाबद्दल मांगायला कुणीच नव्हते. डब्यात सर्व लोक झोपले होते.

मी करंडी खाली ठेवली आणि पाहिले की, माझ्या संबंध पोटावर, हातांवर, गुडघ्यांवर लाल लाल रक्ताचे डाग! रामबेरींच्या रसाचे ते डाग होते. पटकन जाऊन ते डाग धुण्याचा माझा विचार होता, पण अचानक मला गुंगी येऊ लागली.

कोपऱ्यात एक मोठी सूटकेस उभी होती. काल आम्ही तिचा टेबलासारखा उपयोग केला होता. मी तिच्यावर आडवा झालो. एकदम आगगाडीचा खडखडाट जोरात ऐकू येऊ लागला. तो खडखडाट खूप वेळपर्यंत मी ऐकत होतो, माझ्या अंगात आता ऊब आली होती आणि परत माझ्या मनात गाण्याच्या ओळी घुमल्या.

आगीतगाडी सुंदर धावते धाड-धाड!

चाके तिची वाजतात खाड-खाड!

पाथरवट दगड तासतात

यंदा उन्हाळ्याच्या सुरुवातीपासूनच आम्ही तिघे - मीष्का, कोस्त्या आणि मी - जवळजवळ रोज 'दीनामो' पोहण्याच्या तलावावर जाऊ लागलो होतो. पूर्वी आम्हाला पोहायला येत नव्हते, पण मग हळूहळू एकेकजण वेगवेगळ्या ठिकाणी पोहायला शिकला. कुणी खेड्यात, तर कुणी बालवीर छावणीत. मी 'मस्क्वा' पोहण्याच्या तलावावर दोन महिने पोहण्याचे धडे घेतले होते. जेव्हा आम्ही सगळे पोहायला शिकलो, तेव्हा आम्हाला समजले की, 'दीनामो' तलावावर पोहण्याएवढी मजा जगात इतर कुठेही नव्हती. अगदी गप्पत!

छान सूर्यप्रकाशित सकाळी तेथील ओलसर लाकडी फळ्यांवर पालथे पडून नदीचा ताजा वाम हुंगण्यात, उंच काठ्यांच्या टोकांवरच्या रंगीत झेंड्यांची फडफड ऐकण्यात आणि लाकडी फळ्यांखाली कुठेतरी पाण्याच्या लाटांची मंद सळसळ ऐकण्यात फार गंमत होती. हात पसरून, गप्प पडून ऊन खायला छान वाटत होते. तलावापासून जवळच, किनाऱ्यापाशी काही पाथरवट छिन्नी मारून गुलाबी दगड तामताना दिसायचे. त्यांनी दगडावर प्रहार केल्यानंतर काही क्षणांनी त्याचा आवाज आमच्या कानांवर पोहोचायचा. तो आवाज मंद असायचा आणि जणू काचेच्या हातोड्याने लाकडी पियानोच्या पट्ट्यांवर आघात केल्याप्रमाणे किणकिण आवाज घुमायचा.

ऊन खाऊन झाल्यानंतर पाण्यात बुडी मारण्यात, मग मनसोक्त पोहण्यात आणि एक मीटर उंचीच्या फळीवरून पाण्यात सूर मारण्यात विशेष बहार यायची. अशा रीतीने खूप दमल्यावर, पोट आत घेऊन आणि छाती फुगवून, तापलेल्या लाकडी फळ्यांवरून चवड्यांवर चालत आपल्या मित्रांपाशी जायचे. चवड्यांवर तशा प्रकारे चालणे छान दिसते आणि तलावावर तशी चालण्याची फॅशन आहे. इथे काही घाणेरड्या वाळूचा आणि कागदाचे कपटे विखुरलेला ओसाड किनारा नव्हता किंवा गवताचे रान माजलेला किनारा नव्हता. हा स्वच्छ, सुंदर, सुबक बांधलेला पोहण्याचा तलाव होता, इथे शिस्त होती, इथे सगळे पटाईत पोहणारे वावरत होते. काही लोक तर पोहण्यापेक्षा फॅशनेबल चालण्यातच जास्त पटाईत होते.

म्हणून आम्ही तिघेही संबंध उन्हाळाभर एकसुद्धा दिवस न चुकवता पोहायला जात होतो, उन्हात पडून पडून काळेकुट्ट बनलो होतो, पोहण्यात पटाईत बनलो होतो. आमचे स्नायू बळकट बनले होते. पोहण्याच्या तलावावरील कोपरा न कोपरा आम्हाला ठाऊक झाला होता - प्रथमोपचार केंद्र कुठे, खेळ कुठे, वगैरे. थोडक्यात आम्हाला ते ठिकाण घरच्यासारखे बनले होते. आम्हाला तेथे सवय झाली होती.

एकदा आम्ही नेहमीप्रमाणे फळ्यांवर पालथे पडून ऊन खात होतो, तेव्हा अचानक कोस्त्या म्हणाला:

"देनीस, तू त्या सर्वांत उंच फळीवरून पाण्यात उडी मारू शकशील?"

मी फळीकडे नजर टाकली तेव्हा मला ती फारशी उंचीवर असल्याचे वाटले नाही. भिण्याचे

कारण नव्हते. कारण दोन मजल्यापेक्षा तिची उंची जास्त नव्हती असे मला भ्रामले.

मी ताबडतोब कोस्त्याला उत्तर दिले: "अर्थात, मी उडी मारू शकेन! अगदीच फालतू!"

मीष्का त्यासरशी म्हणाला: "तुला शक्य नाही!"

मी म्हणालो: "मीष्का, तू मूर्ख आहेस. तुला काही कळत नाही!"

कोस्त्या म्हणाला: "दहा मीटर उंच आहे!"

"मग काय झालं?" मी.

"तुला जमणार नाही!" कोस्त्या म्हणाला.

अर्थात मीष्काने त्याला दुजोरा दिला.

"खरं आहे, त्याला जमणार नाही!" आणि तो पुढे म्हणाला: "पैज लागली! नाही जमणार! नाही जमणार! पैज!"

मी म्हणालो: "तुम्ही दोघं मूर्ख आहात! समजलं!"

मी उठलो, छाती फुगवली आणि हात गरागरा फिरवून सर्वांत उंच फळीकडे निघालो. चालत असताना चवड्यांवर चालण्याची मी खबरदारी घेत होतो.

पाठीमागून कोस्त्या ओरडला: "पैज! पैज! पैज! तुला नाहीच जमणार!"

मी त्याला उत्तर द्यायच्या फंदात पडलो नाही. एव्हाना मी शिडी चढत होतो.

ह्या सर्वांत उंच फळीवरून मोठी माणसे पाण्यात सूर कसे मारीत ते मी जवळजवळ रोज पहात होतो. त्यांच्या पाठीच्या सुंदर कमानी होत, पाकोळीसारखा सूर मारीत तेव्हा हवेत कोलांटी उडी घेत अथवा पाण्यात तिरपा सूर मारीत. पाणी फारसे न उडवता सफाईदारपणे पाण्याला कापून जेव्हा वर येत, तेव्हा छाल्या फुगवून हात गरागरा फिरवत.

ते सर्व पहायला खूप सुंदर आणि सोपे वाटत होते व त्या मोठ्या माणसांप्रमाणेच मी सफाईदारपणे पाण्यात सूर मारू शकतो अशी माझी मनाशी खात्री होती. पण आता पहिल्यांदाच शिडीवर चढलो तेव्हा मी मनाशी ठरवले की, आता हवेमध्ये कोणत्याही कसरती करायच्या नाहीत, फक्त सरळ सूर मारून वर यायचे! तसे करणे सगळ्यात सोपे! प्रथम मी साधा सूर मारीन आणि नंतर खास मीष्कासाठी असे अवघड सूर मारीन की, मीष्का आ वासून वधत राहील. मग बघतो मीष्का आणि कोस्त्या माझ्याशी कशा पैजा लावतात! त्यांची बोलतीच बंद करीन!

माझ्या मनात असे विचार चालले होते तेव्हा मी एकूण उत्साही होतो. छोट्या शिडीवरून भराभरा वर चढत होतो आणि तलावापासून चक्क दहा मीटर उंचीपर्यंत मी केव्हा व कसा पोहोचलो ते लक्षातच आले नाही.

मात्र तेथे वर पोहोचताच माझ्या ध्यानात आले की, फळी फारच लहान होती. सभोवार नजर टाकावी तिथवर प्रचंड, सुंदर शहर पसरलेले दिसत होते. वरती फळीवर वारा जोरात गीळ घालत घुमत होता. मी त्याच्या झोताबरोबर उडून जाईन अशी क्षणभर भीतीसुद्धा वाटली.

पाथरवटांच्या दगड तासण्याचा आवाज अजिबात ऐकू येत नव्हता. त्यांच्या काचेच्या हातोड्यांची नाजूक किणकिण वाऱ्याच्या धूँ धूँ आवाजात बुडून गेली होती. जेव्हा मी खाली वाकून पाहिले तेव्हा आमचा पोहण्याचा तलाव निळा, एखाद्या छोट्या सिगारेटच्या पाकीटाएवढा दिसत होता. मी मनाशी विचार केला की, जर मी सूर मारला तर कदाचित माझा नेम हुकेल, कारण वारा फार जोरदार होता आणि तलावातील पाण्यात पडण्याऐवजी मी भलतीकडेच नदीत जाऊन पडेन अथवा त्याहून वाईट म्हणजे नेमका कुणाच्या टाळक्यावर आपटेन! किंवा कुणाच्यातरी स्वयंपाकघरात साराच्या पातेलीत जाऊन पडेन! ह्या विचारांमधली माझ्या मुड्यांमध्ये खाज सुटली आणि अचानक अत्यंत इच्छा झाली की, निदान एकदा तरी किनाऱ्यावर काम करणाऱ्या पाथरवटांच्या छिन्नीचे आवाज ऐकावेत आणि माझे जिवलग मित्र असलेल्या मीष्का व कोस्त्याबरोबर थोडा वेळ बसावे...

मी हळूच काही पावले मागे सरलो, शिडीची दांडी पकडली व खाली उतरू लागलो. जेव्हा संपूर्ण खाली उतरलो, तेव्हा माझी मनःस्थिती परत उल्लसित बनली, छातीत हलके-हलके वाटू लागले, जणू खांद्यावरचे मणाचे ओझे उतरल्यासारखे वाटले. मीष्का आणि कोस्त्या दृष्टीस पडताच आनंदून मी त्यांच्याकडे धावलो. पण त्यांच्या जवळ जाताच पुतळ्यासारखा जागच्याजागी थांबलो!... ते मूर्ख पोट धरधरून हसत होते आणि माझ्याकडे बोटे करून इतरांचे लक्ष वेधवत होते. जणू काही हसून हसून ते आता पोट फुटून मरणार असे वाटत होते. ते ओरडत होते:

“बघा, त्यानं सूर मारला!”

“हा-हा-हा!”

“किती सुंदर सूर!”

“हो-हो-हो!”

“पाकोलीसारखा!”

“हे-हे-हे!”

“शूर वीर!”

“ही-ही-ही!”

“शाब्बास!”

“बढाईखोर!”

मी त्यांच्यापाशी बसत म्हणालो: “तुम्ही अगदी महामूर्ख आहात! मी घाबरलो असं खरंच वाटलं काय तुम्हाला?”

त्यावर तर त्यांचे आवाज आणखीच उंचावले.

“नाही रे बाबा! हा-हा-हा!”

“तसं मुळीच वाटत नाही! हो-हो-हो!”

“तू घाबरला नाहीस!”

“तुला नुसती भीती वाटली!”

“आता आम्ही तुझ्याबद्दल वर्तमानपत्रात लिहितो!”

“तुला पदक द्यावं अशी गिफारस करतो!”

“शिडीवरून सुंदर रीतीनं खाली उतरल्याबद्दल!”

माझ्यानं संताप मावेना! किती नालायक होते हे लोक! हा लुकडा कोस्त्या आणि चिरक्या आवाजाचा मीष्का! मी घाबरलो असे त्यांना खरेच वाटत होते! किती वावळटपणा!

पण मी त्यांच्यावर चिडलो नाही किंवा ते माझा करत होते तसा मी त्यांचा अपमानही केला नाही. कारण त्या उंच फळीवरून मी सूर मारू शकतो हे मला ठाऊक होते! म्हणून मी अत्यंत शांतपणे आणि नम्रपणे त्यांना म्हणालो:

“तुमची मला मुळीच पर्वा वाटत नाही!”

मी उंच फळीच्या दिशेने धावलो आणि पाच सेकंदात वरती पोहोचलो. ह्या दरम्यान सूर्य काळ्या दगाबांली लपला होता. वरती थंडी वाढली होती आणि अंधारले होते. वारा घुमट होता व फळी थोडीशी करकरत होती आणि थरथरत होती. पण तरीही मी धीर धरला आणि थेट टोकापर्यंत गेलो. हात अंगांमधली ताठ धरले, डोळे घट्ट मिटले आणि सूर मारण्यापूर्वी गुडघे वाकवले... अगदी अचानक, अनपेक्षितपणे मला आईची आठवण झाली. आणि बाबांचीसुद्धा. आणि आजीची. मला आठवले की, आज सकाळी ‘दीनामो’ वर येण्यापूर्वी मी त्यांचा निरोप घेतला नव्हता आणि आता मी ठार मारण्याची शक्यता होती व त्यांच्या फार मोठ्या दुःखाला मी कारणीभूत ठरणार होतो. त्यांना फार वाईट वाटले असते. लाड करायला त्यांना आयुष्यात कुणीही अमणार नाही. माझ्या फोटोकडे पाहून आई कशी सतत रडत बसेल ह्याची मी कल्पना केली. कारण मी तिचा एकुलता एक मुलगा होतो आणि बाबांचासुद्धा. त्यांच्या मनानं नेहमी शोक राहील, ते कुणाच्या भेटीला जाणार नाहीत, मिनेमाला जाणार नाहीत. ह्याला काय आयुष्य म्हणायचे? आणि ते म्हणताने होतील तेव्हा त्यांची काळजी कुणी वाहायची? मलामुद्धा त्यांच्याविना करमणार नाही, कारण माझंसुद्धा त्यांच्यावर प्रेम आहे! अर्थात उडी मारल्यानंतर मी जिवंत राहणार नव्हतो, मी मेलेला अमणार होतो. मला त्यानंतर आकाश दिसणार नव्हते, नदीकिनाऱ्याशी पाथरवट दगड कसे तामतात त्यांचे आवाज मला ऐकू येणार नव्हते!...

आणि हे सर्व त्या नतद्रष्ट कोस्त्या व मीष्कापायी?

अशा दोन मूर्खांपायी कित्येक लोकांना दुःख सहन करावे लागणार ह्या विचारांमधली मी कमालीचा संतापलो आणि ठरवले की, त्यापेक्षा ताबडतोब खाली जाऊन त्यांना खरपूस मार द्यायचा.

आणि मी परत शिडीवरून खाली उतरलो.

जेव्हा कोस्त्याने मला पाहिले, तेव्हा तो चक्क हात-पायांवर ओणवा झाला व त्याने डोके खाली खुपसले. तशा अवस्थेत त्याने एखाद्या किड्याप्रमाणे गोल चकरा मारल्या. मीष्का संपूर्ण

निळा पडला होता आणि हसण्यापायी त्याचा श्वास घुसमटला होता. त्याला हसण्याचा झटका आला होता.

त्यांच्या जवळच वेगवेगळ्या मुलींचा आणि मुलांचा एक घोळका बसला होता. तेसुद्धा हसत होते. कोस्त्याने आणि मीष्काने त्यांना माझ्या सूर मारण्याविषयी सांगितले होते असे दिसत होते. ती अनोळखी माणसे खो खो हसत होती आणि त्यांच्याबरोबर माझे मित्रही मला हसत होते.

तेव्हा मात्र मी मनाचा ठाम निर्धार केला आणि जे घडले ते सर्व फालतू असे मानले! फक्त आत्तापर्यंत मला त्या सगळ्याचा अर्थ समजला नव्हता, पण आता समजला होता! मी उंच फळीकडे परतलो. तिसऱ्यांदा! माझ्या पाठीशी ते लोक आरोळ्या ठोकत होते, शिट्या वाजवत होते, ख्यं ख्यं हसत होते. पण तिकडे लक्ष न देता मी थेट वर चढलो आणि फळीच्या टोकापर्यंत गेलो. माझे गुडघे थरथर कापत होते. मी त्यांना हातांनी पकडून दाबले आणि स्वतःशी हळूच बोललो. जेव्हा बोललो तेव्हा माझा आवाज कापत होता आणि दात कडकडा वाजत होते.

मी पुटपुटत होतो: "गाढवा! भिऱ्या!! बावळटा!!! मार ताबडतोब उडी! मार! नाहीतर मी तुझ्याशी कध्दी कध्दी बोलणार नाही! तुझ्याशी हस्तांदोलन करणार नाही! मार उडी! अरे ठोक उडी! ढोल्या! नेभळटा! मार खाली उडी! झंप्या! गंप्या! डुकरा!"

जेव्हा मी स्वतःला अशी नांवे म्हणवून घेतली, तेव्हा मला अपमान सहन झाला नाही आणि मी पाऊल पुढे टाकले. माझे काळीज आणि जठर एकदम घशात आल्याचा मला भास झाला. जेव्हा मी हवेत उडी मारली तेव्हा मनात कसलाही विचार नव्हता—फक्त मी उडी मारली एवढीच जाणीव होती. मी सूर मारला! अखेर मी सूर मारला होता!!

जेव्हा मी पाण्यातून बाहेर आलो, तेव्हा कोस्त्याने आणि मीष्काने मला हातांचा आधार देऊन बाहेर काढले. आम्ही एकमेकांशेजारी फळ्यांवर आडवे पडलो. मीष्का आणि कोस्त्या गप्प बसले.

मी पडलो होतो आणि पांथरवटांच्या छिन्नींचे आवाज ऐकत होतो. गुलाबी दगडांना तासणाऱ्या त्यांच्या छिन्नींचे आवाज जणू लाकडी पियानोवरील पट्ट्यांवर काचेच्या हातोड्याने आघात केल्यासारखे मधुर किणकिणत होते.

बालपणचा मित्र

मी जेव्हा सहा अथवा साडेसहा वर्षांचा होतो तेव्हा मोठेपणी मी कोण होणार ह्याबद्दल मला मुळीच काही माहीत नव्हते. माझ्याभोवतालची सर्व माणसे मला खूप आवडत होती आणि त्यांची वेगवेगळी कामेसुद्धा आवडत होती. माझ्या डोक्यात त्यावेळी एकच गोंधळ माजला होता. मी काहीसा बावरलेला होतो आणि मोठेपणी नक्की कोण व्हायचे ते मला ठरवता येत नव्हते.

कधी मला वाटायचे की, खगोलशास्त्रज्ञ बनावे आणि रात्री न झोपता दुर्बीणीमधून दूरदूरचे निळे तारे न्याहाळत बसावेत. कधी वाटायचे की, लांबलांबच्या सफरी करणाऱ्या बोटीचा कप्तान व्हावे, पाय लांब फाकून कप्तानाच्या पुलावर उभे रहावे, खूप दूरच्या सिंगापूरला भेट द्यावी, तेथे मजेदार माकड विकत घ्यावे. तर कधी मेत्रो स्टेशनमास्तर व्हायची अत्यंत इच्छा व्हायची.

किंवा रस्त्यांवर धावणाऱ्या मोटारींना मार्गदर्शन करण्यासाठी पांढरे पट्टे रंगवणारा अफलातून चित्रकार होण्याचा कधी उमाळा यायचा. कधी वाटायचे की, अॅलेन बोम्बार्डप्रमाणे साहसी प्रवासी बनावे आणि फक्त कच्चे मासे खाऊन जगातील सर्व महासागर ओलांडावेत. एक खरे की, ह्या बोम्बार्डचे वजन त्याच्या प्रवासानंतर पंचवीस किलोनी कमी झाले होते आणि माझे एकूण वजनच सव्वीस किलो होते. म्हणजे जर मी सागरी प्रवास केला असता ता परतीच्या वेळी माझे वजन अवघे एक किलो भरले असते. पण त्याच्यापेक्षा कमी मासे मला सापडले तर? तर मात्र धुरासारखा मी हवेत विरून गेलो असतो!

ह्या सगळ्या गोष्टींचा जेव्हा मी विचार केला, तेव्हा त्यांचा नाद सोडून देण्याचे मी ठरवले. दुसऱ्या दिवशी मला मुष्टीयोद्धा होण्याचे स्वप्न पडले, कारण आदल्या संध्याकाळी टेलिव्हिजनवर युरोपीय मुष्टीयोद्ध्यांचे सामने मी पाहिले होते. काय त्यांनी एकमेकांना ठोसे हाणले—अरे बापरे! मग त्यांनी प्रशिक्षण कसे घेतले ते दाखवण्यात आले. ठोशांचा सराव करायला ते चामडीं पिशव्यांना गुदे लागावत होते. एवढ्या मोठ्या थैलीला जोरदार ठोसे मारून मुष्टीयोद्धाचे कसब हस्तगत करावे लागते. मी ठरवले की, आमच्या आवारातील सर्वात बलिष्ठ माणूस बनावे आणि प्रसंग पडल्यास सगळ्यांना पिटून काढायचे.

मी बाबांना म्हणालो: “बाबा, मला गुदे मारायची थैली विकत घेऊन द्या!”

ते म्हणाले: “कशाला?”

“सराव करायला,” मी म्हणालो. “मला मुष्टीयोद्धा बनावचंय, घेणार ना विकत?”

“काय किंमत पडते?” बाबांनी कुतूहलाने विचारले.

“काही विशेष महाग नाही,” मी म्हणालो, “फक्त शंभर किंवा तीनशे रूप्ये!”

“बंधू, ह्या थैलीशिवायही तू चॅम्पियन होशील!” बाबा म्हणाले आणि कामाला निघून गेले.

त्यांनी माझी मागणी अशी सहज उडवून लावली ह्याचे मला वाईट वाटले. आईच्या ते चटकन लक्षात आले आणि ती म्हणाली:

“जरा थांब, मला एक युक्ती सुचलीय. एक मिनिटभर थांब!”

ती खाली वाकली आणि दिवाणाखालून तिने एक मोठी टोपली काढली. त्या टोपलीत माझी पूर्वीची जुनी खेळणी होती. आता मी मोठा झालो होतो, लौकरच शाळेत जाणार होतो.

आई त्या टोपलीमधील वस्तू धुंडाळू लागली. दरम्यान मी माझी जुनी ट्रामगाडी पाहिली—तिला चाके नव्हती, पण अजून दोरी तशीच बांधलेली होती. तेथे प्लास्टिकचा कर्णा होता, पोचे आलेला भोवरा होता, रबरी टोकाचा बाण होता, होडीचे शीड होते आणि इतर अनेक मटरफटर वस्तू होत्या. तेवढ्यात सर्वात खाली पडलेले माझे जुने कापडी अस्वल आईने बाहेर काढले. त्या अस्वलाला दिवाणावर फेकत आई मला म्हणाली:

“हे बघ. तुला मीलामावशीनं भेट दिलं होतं. तेव्हा तुला दोन वर्ष पूर्ण झाली होती. छान आहे अस्वल. बघ कसं घट्ट आहे! आणि त्याचं ढेरपोट बघ! तुला ठोशांचा सराव करायला छान आहे ना? त्या थैलीपेक्षा जास्त चांगलं! आता ह्याच्यावर हव्वा तेवढा सराव कर!”

तेवढ्यात टेलीफोन वाजला आणि ती बाहेर गेली.

आईला एवढी छान कल्पना सुचलेली पाहून मी खूप खूष झालो होतो. व्यवस्थित ठोसे मारून माझे बळ वाढवता यावे अशा हेतूने मी त्या अस्वलाला दिवाणावर एका कोपऱ्यात नीट ठेवले.

माझ्यासमोर ते चॉकलेटी रंगाचे अस्वल बसले होते. त्याच्या नाकावरचा रंग उडाला होता. आणि त्याचे डोळे वेगवेगळे होते: एक त्याचा नेहमीचा पिवळ्या काचेचा डोळा होता आणि दुसऱ्या डोळ्याजागी पांढरे बटण होते. आईने ते केव्हा शिवले होते ह्याची मला आठवण नव्हती. पण ही गोष्ट महत्त्वाची नव्हती, कारण अस्वल माझ्याकडे त्या वेगवेगळ्या डोळ्यांनी मजेत पहात होते. त्याचे मागचे पंजे फाकलेले होते, त्याचे पोट छान गोल गरगरीत होते आणि पुढचे पंजे त्याने वर उचलले होते—जणू मी ठोसा मारण्यापूर्वीच त्याने शरणागती पत्करली होती.

ते अस्वल माझा जिवलग मित्र होते तो काळ मला आठवला. तेव्हा मी त्याच्याशी खेळायचा, त्याच्याबरोबर झोपायचा, खाताना टेबलावर ठेवायचा आणि चमच्याने त्याला भरवायचा. त्याच्या तोंडाला खरकटे माखले म्हणजे ते फार मजेदार दिसायचे. आम्ही झोपलो म्हणजे त्याला जणू माझा धाकटा भाऊ समजून मी अंगाईगीत गायचा, त्याच्या कडक, मखमाली कानांमध्ये गोष्टी सांगायचा. त्यावेळी त्याच्यावर मनापासून प्रेम केले होते.

आणि माम्ना पूर्वीचा हा जिवलग मित्र आता दिवाणावर बसून आपल्या वेगवेगळ्या डोळ्यांनी माझ्याकडे पहात हसत होता. आणि ताकदवान बनण्यासाठी त्याच्या पोटावर ठोसे मारायला मी सज्ज होत होतो.

“काय झालं रे?” आईने खोलीत परत येत मला विचारले.

मला काय झाले होते ते मला समजत नव्हते, पण मी खूप वेळ गप्प राहिलो आणि तिच्या-पासून मान फिरवली. माझ्या आवाजावरून अगर कापऱ्या ओठांवरून मला काय होत होते ते तिला समजू नये म्हणून! डोळ्यांमधील आसवे परतावीत म्हणून मी वरती छताकडे पाहिले. मग थोडा सावरलो तेव्हा मी म्हणालो:

“काही नाही ग आई... फक्त मी विचार बदलला. मला मुष्टीयोद्धा व्हायची मुळीच इच्छा नाही.”

माझी बहीण क्सेनिया

तो एक नेहमीसारखा दिवस होता. मी शाळेतून घरी आलो, खाल्ले आणि खिडकीच्या चौकटीत जाऊन बसलो. खिडकीत बसून रस्त्यावरून जाणाऱ्या-येणाऱ्यांकडे पहावे आणि दुसरे काहीही करू नये, असे मला केव्हापासून वाटत होते. आता ह्या गोष्टीला अगदी योग्य वेळ होती. मी खिडकीच्या चौकटीत जाऊन बसलो आणि काहीही न करण्याचा निर्णय घेतला. तेवढ्यात बाबा झपाट्याने खोलीत आले आणि त्यांनी विचारले:

“उदास वाटतंय?”

मी उत्तरलो: “तसं नाही... सहज बसलोय. आई शेवटी येणार तरी कधी? चक्क दहा दिवस ती घरात नाही!”

बाबा म्हणाले: “खिडकीला पकड! घट्ट पकड, नाही तर वरती उडशील छतावर!”

तसा काही प्रसंग येऊ नये म्हणून मी खिडकीला घट्ट धरले आणि विचारले:

“काय भानगड आहे?”

बाबांनी एक पाऊल मागे घेतले, खिशातून कमलातरी कागद बाहेर काढला व दुरूनच हातात फडफडवत जाहीर केले:

“आणखी एक तासानंतर आई येतेय! ही बघ तार! तुला बातमी सांगावी म्हणून मी थेट कामावरून घरी पळत आलोय! आता आपण जेवणार नाही, नंतर सारे एकत्र जेवू. तिला भेटायला मी आता पळतो, तोवर तू खोली आवर आणि आमची वाट पहा! ठरलं?”

मी ताडकन खिडकीतून खाली आलो.

“अर्थात, ठरलं! हुर्रा! बाबा, तुम्ही धावा लौकर! मी इथं आवराआवर करतो! अगदी झटपट! तुम्ही वेळ वाया घालवू नका. लौकर आईला घेऊन या!”

बाबा वेगाने निघून गेले आणि मी घरात कामाला लागलो. महासागरावर वादळात सापडलेल्या बोटीवरल्याप्रमाणे माझी धांदल चालली होती. पण वादळ लौकरच शमले आणि शांत पाण्यात आम्ही खलाशी प्रत्यक्ष कामाला लागलो.

“एक, दोन! झट-पट! खुर्च्या जागेवर आल्या! ताठ उभ्या एका रांगेत! झाडू फिरवा भराभरा! अरेच्चा, काय ही फरशीची दशा? आत्ता तिला पुसून चकाचक करतो! जेवण! माझा हुकूम! भांडं आणि तवा, ताबडतोब गॅसच्या शेगडीवर! एक-दोन! म्हणा गाणं:

फरंदिशी काडी एक ओढता!
शेगडी पेटते बघता बघता!

जेवण गरम करा! ठीक. माझी पण किती कमाल! मदतनीस! अशा मुलाचा अभिमान वाटला पाहिजे! मी मोठेपणी कोण होणार माहीत आहे? मी होणार... ओहो! मी ओहो-हो मुद्दा होणार! ओहोहोहो! तसा मी होणार!”

अशा रीतीने आई-बाबांची वाट पाहताना कंटाळा येऊ नये म्हणून मी मनाशी खेळत आणि फुशारक्या भारत वेळ घालवत होतो. अखेर दार सताड उघडले आणि परत बाबा वेगाने आत आले. ते खूप उत्तेजित झाले होते. त्यांच्या डोक्यावरील टोपी पार मागे सरकली होती. जणू आख्या ब्रास बँड ते एकाचवेळी वाजवत होते आणि त्यांचे संचलनही करत होते. बाबांचे जोरदार हातवारे चालले होते.

“झूम-झूम!” बाबा ओरडले. मला समजले की, आईच्या आगमनाप्रीत्यर्थ तुर्की नगाऱ्यांची ही सलामी होती.

“ठाण-ठाणण!” पितळी थाळ्यांनी वर्दी दिली. पुढे संगीताचा एकच गदारोळ उडाला. जवळजवळ शंभर लोकांचे प्रचंड वृंदगान सुरू झाले. त्या सगळ्या शंभरांच्या वतीने बाबा एकटे गात होते. बाबांच्या पाठी दार उघडे होते आणि आईला भेटण्यासाठी मी बाहेर धावलो.

हातात कसलेतरी गाठोडे धरून ती कोटांच्या स्टँडजवळ उभी होती. मला पाहताच ती गोड हसली आणि हळूच म्हणाली:

“काय रे माझ्या बाळा! माझ्याशिवाय कसा राहिलास?”

मी म्हणालो: “मला तुझी फार आठवण येत होती.” आई म्हणाली: “मी तुझ्यासाठी एक गंमत आणलीय!”

मी विचारले: “विमान?”

आई म्हणाली: “बघ!”

आम्ही दोघे अगदी हळू आवाजात बोलत होतो. आईने माझ्या पुढ्यात ते गाठोडे धरले. मी ते हातात घेतले.

“हे काय आहे, आई?” मी विचारले.

“ही तुझी बहीण क्सेनिया,” तशाच हळू आवाजात आई म्हणाली.

मी गप्प राहिलो.

तेव्हा आईने विणलेल्या रुमालाचे टोक बाजूला सारले आणि मी माझ्या बहिणीचा चेहरा पाहिला. तो अगदी लहान होता आणि त्यावर मला काहीच दिसत नव्हते. अंगातील सर्व ताकद एकवटून मी तिला धरले होते.

“झूम-झूम-झूम,” अनपेक्षितपणे बाबा खोलीमधून माझ्यापाशी अवतरले होते.

त्यांचा वाद्यवृंद अजून वाजतच होता.

“एका,” नभोवाणीवरील निवेदकाच्या आवाजात बाबा म्हणाले, “देनीस नांवाच्या मुलाला जिवंत, तांजी बहीण क्सेनिया देण्यात येत आहे. तिची लांबी अंगठ्यापासून डोक्यापर्यंत पन्नास सेंटीमीटर, डोक्यापासून अंगठ्यापर्यंत पंचावन्न! ठोक वजन तीन किलो दोनशेपन्नास ग्राम, वेष्टनाच्या वजनाशिवाय.”

बाबा माझ्यापाशी गुडघ्यांवर बसले आणि माझ्या हातांखाली त्यांनी स्वतःचे हात धरले. क्सेनिया माझ्या हातून खाली पडेल अशी बहुधा त्यांना भीती वाटली असावी. मग नेहमीच्या आवाजात त्यांनी आईला विचारले:

“ती कुणासारखी दिसते?”

“तुमच्यासारखी,” आई म्हणाली.

“नाही!” बाबा उद्गारले. “ह्या छोट्या रुमालात ती प्रसिद्ध नटी कोर्चागिना-अलेक्सा-न्द्रोस्कायासारखी दिसते. त्या नटीचा मी माझ्या तरुण वयात चाहता होतो. एकूण माझ्या ध्यानात आलय की, नुकतीच जन्मलेली सर्व बाळं त्या नटीसारखी दिसतात. खास करून नाक. अगदी पाहिल्याक्षणी नाकाचं साम्य जाणवतं!”

हा सारा वेळ मी क्सेनियाला हातांमध्ये धरून होतो आणि वेडपटासारखा हसत होतो.

आई चिंतेच्या सुरात म्हणाली: “सांभाळून, देनीस, तिला खाली पाडू नकोस!”

मी म्हणालो: “अग आई, तू काळजी करू नकोस! मी तीन चाकी सायकल एकट्या हातानं उचलून नेऊ शकतो! मग एवढ्याशा वजनाला खाली कसा टाकीन?”

बाबा म्हणाले: “संध्याकाळी आंधोळ घालायची! तयारी करा!”

त्यांनी माझ्या हातून क्सेनियाचे गाठोडे घेतले व ते खोलीत गेले. मी त्यांच्यापाठी गेलो आणि माझ्या पाठोपाठ आई. आम्ही क्सेनियाला चेस्ट ऑफ ड्राँवरमधून काढलेल्या एका रिकाम्या कप्प्यात ठेवले. ती त्यात शांतपणे पडून राहिली.

बाबा म्हणाले: “ही व्यवस्था एका रात्रीपुरती. उद्या मी तिच्यासाठी छोटा पलंग विकत आणीन आणि नंतर ती पलंगावर झोपेल. देनीस, तू लक्ष ठेव किल्ल्यांवर, नाहीतर कुणीतरी तुझ्या बहिणीला कपाटात बंद करायचा! मग उगीच शोघायची धावाधाव...”

आम्ही जेवायला बसलो. मी दर मिनिटाला जागेवरून उठून व्हेनियाला बघून येत होतो. ती सारा वेळ झोपून होती. मला आश्चर्य वाटले आणि तिच्या गालाला मी बोटांचा स्पर्श केला. तिचा गाल सायीसारखा मऊ मऊ होता. आता जेव्हा मी लक्षपूर्वक तिला निरखून पाहिले, तेव्हा मला दिसले की, तिच्या लांबसडक काळ्या पापण्या होत्या...

संध्याकाळी आम्ही तिला आंघोळ घालू लागलो. आम्ही बाबांच्या टेबलावर छोटा टब ठेवला आणि त्या टबात भांड्यांमधून गरम व गार पाणी आणून ओतले. व्हेनिया ड्राॅवरमध्ये पडून आंघोळीची वाट पहात होती. बहुधा ती घाबरली होती, कारण दाराच्या करकरीप्रमाणे ती अधूनमधून तोंडातून आवाज काढत होती आणि ती फार भिऊ नये म्हणून बाबा सतत तिला खुलवत होते. बाबा पाणी भरण्यासाठी इकडे-तिकडे धावपळ करत होते, त्यांनी अंगातील कोट काढला, सदऱ्याच्या बाह्या वर सारल्या आणि संबंध घरभर ऐकू जाईल अशा आवाजात लाडिकपणे ते बडबडत होते:

“आपल्या सर्वांत उत्तम कोण पोहतं? कोण सर्वांत छान सूर मारतं? कोण सर्वांत छान फुगे उडवतं?”

व्हेनियाचा चेहरा असा काही दिसत होता की, तीच सर्वांत उत्तम पोहणारी होती, सूर मारणारी होती. बाबांच्या स्तुतीचा परिणाम. पण प्रत्यक्षात जेव्हा तिची आंघोळ सुरू झाली, तेव्हा तिची भलतीच घाबरगुंडी उडाली होती. जणू तिचे जन्मदाते आई-बाप आपल्या मुलीला बुडवायला निघाले होते असा तिने टाहो फोडला. जेव्हा तिचे पाय टबाच्या तळाला टेकले, तेव्हा कुठे तिच्या जरासा जीवात जीव आला. पहिल्याइतका भेदरटपणा तिच्या चेहऱ्यावर उरला नाही आणि तिने अंगावर पाणी ओतून घेतले... पण तरीही तिला बाबांची पुरती खात्री वाटत नव्हती असे दिसत होते. तेवढ्यात मी आईच्या कोपराखालून पुढे घुसलो आणि व्हेनियासमोर माझे बोट धरले. माझा अंदाज बरोबर ठरला. तिने पटकन माझे बोट पकडले आणि ती पूर्ण शांत झाली. बुडणारा माणूस काडीचा आधार जेवढा गच्च पकडतो, तशा तऱ्हेने त्या छोट्या मुलीने माझे बोट गच्च पकडले होते. मला तिची दया आली. इतर सर्वांना सोडून ती आपल्या इवल्याशा बोटांनी माझा आधार धरत होती. फक्त माझ्यावरच तिचा विश्वास होता, फक्त माझ्यावर तिने आपला मौल्यवान जीव सोपवला होता. ही आंघोळ तिला छळवाद वाटत असावी. तिला ती भयानक आणि धोक्याची वाटत असावी. तिच्या सामर्थ्यावर, शूर मोठ्या भावाच्या बोटाला धरून ती स्वतःचा जीव वाचवण्याचा प्रयत्न करत होती. मला जेव्हा हे सर्व उमजले आणि ती बिचारी छोटी मुलगी किती घाबरली होती हे कळले, तेव्हा मी तात्काळ तिच्यावर प्रेम करू लागलो.

चेंडूवरील मुलगी

एकदा आमचा सगळा वर्ग सर्कसला गेला होता. मला तेथे गेल्यावर खूप आनंद झाला कारण लौकरच मला आठ वर्षे होतील आणि यापूर्वी फक्त एकदाच मी सर्कस पहायला गेलो होतो व त्याला फार काळ लोटला होता. गंमत म्हणजे आल्यानका अवधी सहा वर्षांची आहे, पण ती एव्हाना तीनदा सर्कस बघून आलीय. मला हे जिह्वारी लागले. तर आता आमचा संबंध वर्ग सर्कस पहायला निघाला होता आणि मोठेपणी, व्यवस्थित सर्कस बघायला मिळणार ह्याचा मला आनंद झाला होता. पहिल्यावेळी मी लहान होतो आणि सर्कस म्हणजे काय, तेच मला समजले नव्हते. त्यावेळी सर्कसच्या रिंगणात जेव्हा कसरतपटू आले आणि एकजण दुसऱ्याच्या डोक्यावर चढला, तेव्हा मी खो खो हसलो, कारण मला वाटले की, लोकांनी हसावे म्हणून ते मुद्दाम तसे वागत होते आणि मोठी माणसे अशी एकमेकांच्या डोक्यांवर चढलेली मी कधी पाहिली नव्हती. रस्त्यावरसुद्धा असे दृश्य कधी दिसले नव्हते. तेव्हा मी पोट धरधरून हसलो होतो. कसरतपटू स्वतःची चपळाई दाखवत होते हे मला समजले नव्हते. शिवाय त्यावेळी माझे जास्त लक्ष बॅंडकडेच होते - कोण ढोल वाजवतो, कोण शिंग वाजवतो, संचलन करणारा छडी कशी फिरवतो, कुणाचेही त्याच्याकडे कसे लक्ष नव्हते आणि प्रत्येकजण स्वतःच्या मनाप्रमाणे वाजवत होता, इत्यादी. मला तो प्रकार खूप आवडला होता आणि मी बॅंडवाल्यांकडे पहात होतो तोवर रिंगणात कसरतपटूंच्या कसरती संपल्या होत्या. म्हणजे मुख्य सर्कसच मी पाहिली नव्हती. अर्थात त्यावेळी मी अगदी बावळट होतो.

तर आमचा सगळा वर्ग सर्कस बघायला आला. सर्कसचा खास वास मला ताबडतोब आवडला. भिंतीवर लटकावलेली रंगीबेरंगी पोस्टर, सभोवती दिव्यांच्या उजेडाचा चकचकाट, रिंगणात सुंदर गालीचा, उंच घुमटाकार छत आणि तेथे लटकलेले वेगवेगळे चकाकते झोपाळे पाहून मी खूप झालो. दरम्यान बॅंड वाजत होता, माणसे आपापल्या जागांवर बसत होती. आम्ही आईस्क्रिम विकत घेतले आणि खाऊ लागलो. अचानक लाल पडद्यामागून सुंदर पोषाखां-गधली - पिवळ्या पट्ट्यांचे लाल पोषाख - माणसांची रांगच्या रांग बाहेर आली. ती पडद्याच्या दोन्ही बाजूंना उभी राहिली आणि त्यांचा मुख्य काळ्या सुटात त्यांच्या मधोमध चालत आला. तो मोठ्या आवाजात काहीसे न समजणारे ओरडला, बॅंडवर जलद संगीत मोठ्यांदा वाजू लागले आणि रिंगणात हातचलाखी करणारा माणूस आला. तो डझनावारी चेंडू उडवून झेलत होता. मग त्याने पट्ट्यापट्ट्यांच्या चेंडूंच्या करामती सुरू केल्या. तो चेंडू अखंडपणे त्याच्या अंगावरून फिरत होता. जणू त्याला लोहचुंबक लावलेला होता. अचानक त्याने तो चेंडू प्रेक्षकां-मध्ये फेकला. तेव्हा खरी मजा सुरू झाली, कारण मी तो झेलला आणि वालेर्काकडे फेकला, वालेर्काने मीष्काकडे. मीष्काला तो बॅंडच्या संचलकाकडे फेकायचा होता, पण त्याचा नेम हुकला आणि चेंडू ढोलावर आपटला - ढम्म! ढोलवाल्याने चिडून तो चेंडू परत रिंगणातल्या

कलाकाराकडे फेकला, पण त्याची फेक कमी पडली आणि एका सुंदर बाईच्या केसांवर तो आपटला व तिचे केस एकदम मोकळे सुटले. आमची हसून हसून मुरकुंडी वळली.

तो कलावंत पडद्यामागे नाहीसा झाला तरी खूप वेळपर्यंत आमचा गोंगाट चालू होता. दरम्यान रिंगणात फिकट निळ्या रंगाचा एक प्रचंड चेंडू ढकलत आणण्यात आला. कार्यक्रमाची घोषणा करणाऱ्या माणसाने मला न समजण्यासारखे काहीतरी ओरडून सांगितले. बॅंडवर संगीत वाजू लागले, पण ते पूर्वीएवढे जलद नव्हते.

एक लहान मुलगी रिंगणात धावत आली. एवढी छोटी आणि सुंदर मुलगी यापूर्वी मी कधीही पाहिली नव्हती. तिचे डोळे निळे निळे होते आणि पापण्या लांब होत्या. तिचा फ्रॉक चंदेरी होता आणि खांद्यावर केप होती. तिचे हात लांब होते आणि एखाद्या पक्ष्याप्रमाणे ती हातांची हालचाल करत होती. तिच्यासाठी रिंगणात ढकलत आणलेल्या त्या फिकट निळ्या प्रचंड चेंडूवर उडी मारून ती चढली. प्रथम ती चेंडूवर उभी राहिली आणि नंतर ती धावू लागली. चेंडू तिच्या पायांखाली फिरत होता आणि अशा रीतीने तिने संबंध रिंगणाला फेरी मारली. अशा छोट्या मुली यापूर्वी मी कधीही पाहिल्या नव्हत्या. एकूण मुली साध्या होत्या, पण ही खास वेगळी होती. जणू सपाट फरशीवरून धावावे तशी ती त्या चेंडूवर धावत होती. फिकट निळा चेंडू तिला हवे त्याप्रमाणे फिरत होता - मागे, पुढे, उजवीकडे, डावीकडे! धावताना ती मजेने हसत होती आणि जणू ती तरंगत जात असल्याचा भास होत होता. थोड्या वेळाने ती थांबली आणि एका माणसाने तिला छोट्या घंटा लावलेल्या रिंगा दिल्या. तिने त्या हातांमध्ये आणि पायांमध्ये सरकवल्या व ती पुन्हा चेंडूवरून फेरी मारू लागली. बॅंडवर मंद संगीत वाजत होते. तिच्या लांब हातांवर किणकिणणाऱ्या घंटांचा नाद आम्हाला ऐकू येत होता. एखाद्या परीकथेप्रमाणे सर्व चालले होते. तेवढ्यात दिवे विझवण्यात आले. पण ती मुलगी मात्र प्रकाशाने उजळत राहिली. ती सावकाशपणे तरंगत जात होती, प्रकाशाने उजळत होती, घंटांचा मंजुळ आवाज करत होती. अगदी अद्भुत. माझ्या संबंध आयुष्यात ह्यासारखी मोष्ट मी कधीही पाहिली नव्हती.

जेव्हा परत दिवे पेटले तेव्हा सर्वांनी टाळ्या पिटल्या आणि "ब्राव्हो" अशा शाबासकीच्या आरोळ्या ठोकल्या. मुलीने चेंडूवरून खाली उडी मारली आणि धावत ती पुढे आमच्यापाशी आली आणि धावता धावता अचानक तिने तीन-चार कोलांट्या उड्या मारल्या. मला भीती वाटली की, चुकून ती कठड्याला आपटेल. म्हणून धाबरून मी उभा झालो आणि तिला वाचवण्यासाठी धावणार होतो, पण मुलगी एकदम पुतळ्यासारखी स्तब्ध झाली, तिने स्वतःचे लांब हात पसरले, बॅंड वाजायचा थांबला आणि हसऱ्या चेहऱ्याने ती उभी राहिली. सर्वांनी पूर्ण ताकदीनिशी टाळ्या पिटल्या आणि पायसुद्धा आपटले. त्या क्षणाला त्या मुलीने माझ्याकडे पाहिले. मला दिसत होते की, मी तिच्याकडे पाहतोय हे तिला समजत होते आणि मला समजत होते की, ती माझ्याकडे पहात होती. तिने माझ्या दिशेने हात हलवला आणि ती हसली. तिने फक्त मला एकट्याला हात हलवून दाखवला आणि ती हसली. मला परत

तिच्यापाशी धावत जावेसे वाटले आणि मी तिच्या दिशेने हात पुढे केले. तिने आम्हा सर्वांना उडते चुंबन दिले आणि ती लाल पडद्याआड धावत नाहीशी झाली. सगळे कलाकार त्याच पडद्यामागे जात. रिंगणात एक विदूषक एका कोंबड्याला घेऊन आला. तो फटाफट शिंकू लागला आणि धडाधड पडू लागला. पण मला त्यात रस वाटेना. सारा वेळ त्या चेंडूवरच्या मुलीबद्दल मी विचार करत होतो. तिने माझ्या दिशेने हात कसा हलवला आणि ती कशी गोड हसली, ह्याबद्दलच्या आठवणी मनात उजळत होतो. मला आता दुसरा कोणताही कार्यक्रम पहावासा वाटत नव्हता. तो मूर्ख विदूषक आणि त्याचे तांबडे नाक दिसू नये म्हणून मी डोळे गच्च मिटून घेतले, कारण त्या मुलीबद्दलच्या आठवणी काढण्यात मला तो अडचण आणत होता.

नंतर मध्यांतर झाले. सगळे लेमन प्यायला धावले, पण मी हळूच त्या रिंगणाच्या कडेच्या लाल पडद्यापाशी गेलो. त्या मुलीला परत एकदा पाहण्याची माझी इच्छा होती. अचानक ती तेथे येईल अशा अपेक्षेने मी पडद्याआड डोकावत होतो, पण अखेरपर्यंत ती काही आली नाही.

मध्यांतरानंतर सिंहांचा खेळ झाला, पण त्यांचा रिंगमास्तर हडकुळ्या मांजरांच्या शेपट्या धरून ओढत न्यावे त्याप्रमाणे त्या सिंहांच्या शेपट्या धरून त्यांना फरफटत नेत होता हे मला आवडले नाही. त्याने त्या सिंहांना सारख्या जागा बदलायला लावल्या, मग त्यांना जमिनीवर एकमेकांशेजारी झोपवले आणि जणू गालीचावरून चालत जावे, त्याप्रमाणे त्यांच्या अंगांवरून तो चालत गेला. रिंगमास्तर त्या सिंहांना शांतपणे पडून रहायला देत नव्हता, अशा त्या सिंहांच्या त्रासिक मुद्रा होत्या. त्या खेळात मजा नव्हती, कारण सिंहांने शिकार केली पाहिजे, अफाट प्रेअरीमध्ये रानगव्यांचा पाठलाग केला पाहिजे आणि आपल्या गर्जनेने पृथ्वीला हादरवून सोडले पाहिजे. पण हे सिंह नव्हते आणि त्यांना काय म्हणावे ते मला समजत नव्हते.

सर्कस संपल्यानंतर घरी जाताना मी त्या चेंडूवरच्या मुलीबद्दल सतत विचार करत होतो. संध्याकाळी बाबांनी विचारले: "मग, काय? आवडली सर्कस?"

मी म्हणालो: "बाबा! त्या सर्कसमध्ये एक छोटी मुलगी आहे. ती फिकट निळ्या चेंडूवर नाच करते. फारच छान! सर्वांपेक्षा छान! ती माझ्याकडे पाहून हसली आणि तिनं मला हात केला! फक्त मला एकट्याला, शप्पत! बाबा, पुढच्या रविवारी आपण सर्कसला जाऊ या का? मी तुम्हाला ती मुलगी दाखवीन!"

बाबा म्हणाले: "नक्की जाऊ. मला सर्कस फार आवडते!"

आईने आम्हा दोघांकडे अशा काही नजरेने पाहिले, जणू ती आम्हाला प्रथमच पहात होती.

... आणि तो सर्वात लांब आठवडा सुरू झाला. मी खात होतो, अभ्यास करत होतो, झोपत होतो आणि उठत होतो, खेळत होतो आणि मारामारीसुद्धा केली, पण तरीही प्रत्येक दिवशी विचार करत होतो येणाऱ्या रविवारचा, बाबांबरोबर सर्कसला जाण्याचा! चेंडूवरच्या मुलीला मी परत पाहणार होतो, बाबांना ती दाखवणार होतो, कदाचित बाबा तिला आमच्या

घरी बोलावतील, मग मी तिला ब्राऊनिंग पिस्तूल भेट देईन आणि शिडांच्या जहाजाचे चित्र काढून देईन.

पण रविवारी बाबा सर्कसला येऊ शकले नाहीत. त्यांच्याकडे त्यांचे ऑफिसातील लोक आले, ते कसलेतरी आराखडे काढत होते, आरडाओरडा करत होते, सिगारेटी फुंकत होते, चहा पीत होते, खूप उशीरापर्यंत ते बसले होते. शेवटी ते निघून गेल्यानंतर आईचे डोके खूप ठणकू लागले. आम्ही सगळा पसारा आवरल्यानंतर बाबा मला म्हणाले:

"पुढच्या रविवारी नक्की जाऊ सर्कसला. मी वचन देतो!"

पुढच्या रविवारची वाट पाहण्यात मी तो आठवडा कसा घालवला ते आठवत नाही. बाबांनी स्वतःचे वचन पाळले आणि ते माझ्याबरोबर सर्कस बघायला आले. त्यांनी दुसऱ्या रांगेतील तिकीटे विकत घेतली. रिंगणाच्या खूप जवळून बघायला मिळणार म्हणून मला आनंद झाला. कार्यक्रम सुरू झाला आणि चेंडूवरची मुलगी केव्हा येईल ह्याची मी आतुरतेने वाट पाहू लागलो. पण कार्यक्रम जाहीर करणारा माणूस सतत दुसरेच कलाकार रिंगणात बोलावीत होता, पण त्या मुलीला मात्र बोलावीत नव्हता. अधीरतेपायी माझे सगळे अंग कापत होते. माझी फार इच्छा होती की, ती खास मुलगी बाबांनी पहावी. रुपेरी पोषाखामधील त्या मुलीचा फिकट निळ्या चेंडूवरचा नाच पहावा. दरवेळी तो माणूस कार्यक्रम जाहीर करायला आला म्हणजे मी बाबांच्या कानांमध्ये पुटपुटायचा:

"आता तो तिचं नांव घेईल!"

पण तो जणू दुष्टाव्यापायी दुसऱ्याच कुणाला तरी बोलावीत होता. मला त्या माणसाचा तिटकारा येऊ लागला आणि मी सतत बाबांना म्हणू लागलो:

"शी: ! कसले फालतू कार्यक्रम जाहीर करतोय! ह्यात मजा नाही!"

पण माझ्याकडे न पाहताच बाबा म्हणत होते:

"अडथळा करू नको. हा खेळ फार छान आहे!"

मला वाटले की, बाबांना जर तो खेळ छान वाटतो, तर त्याचा अर्थ त्यांना सर्कसमधील फारसे कळत नव्हते. चेंडूवरच्या मुलीला पाहिल्यानंतर ते काय बोलतील ह्याबद्दल मला कल्पना करता येईना. बहुधा स्वतःच्या खूर्चीवरून वर छतापर्यंत उडतील.

तेवढ्यात निवेदक आला आणि आपल्या विचित्र आवाजात ओरडला: "म-ध्यां-त-र!"

माझा स्वतःच्या कानांवर विश्वास बसेना. मध्यांतर! का म्हणून? कारण दुसऱ्या भागात तर फक्त सिंहांचा खेळ! मग माझी चेंडूवरची मुलगी कुठे होती? कुठे? तिचा कार्यक्रम का नाही? कदाचित ती आजारी पडलीय? अथवा ती पडली आणि तिच्या मेंदूला धक्का बसलाय?

मी म्हणालो: "बाबा, लौकर चौकशी करू या, ती चेंडूवरची मुलगी कुठाय?"

बाबा म्हणाले: "अरे खरंच, कुठाय तुझी ती चेंडूवरची मुलगी? चलो, कार्यक्रमपत्रिका विकत घेऊ!"

बाबा खूप मजेत आणि समाधानात होते. भोवती नजर टाकीत हसून ते म्हणाले:

“फार ... फार आवडते मला सर्कस ! हा खास वास ... मस्तकात भिनतो !”

आम्ही कॉरीडॉरमध्ये गेलो. तेथे लोकांची खूप गर्दी होती, टॉफी-बिस्कीटे विकत होते, भिंतीवर वेगवेगळ्या वाघांच्या तोंडांची चित्रे होती. आम्ही शेवटी कार्यक्रमपत्रिका विकणाऱ्या बाईला शोधून काढले. बाबांनी एक पत्रिका विकत घेतली आणि ते वाचू लागले. मी न राहवून त्या बाईला विचारले :

“त्या चेंडूवरच्या मुलीचा कार्यक्रम केव्हा होणार आहे ?”

बाई म्हणाली : “कुठली मुलगी ?”

बाबा म्हणाले : “कार्यक्रमात तिचं नांव छापलंय - तान्या वोरोन्सोवा. कुठं आहे ती ?”

मी गप्प उभा होतो.

बाई म्हणाली : “तान्या वोरोन्सोवाबद्दल तुम्ही विचारताय ? ती निघून गेली. दीन्यावर गेली. तुम्ही एवढा उशीर का केलात ?”

मी गप्प उभा होतो.

बाबा म्हणाले : “गेले दोन आठवडे आमच्या घरात शांतता नाही. चेंडूवर नाच करणाऱ्या मुलीचा कार्यक्रम बघायचा घ्यास घेतला होता. आणि आता तर ती नाही !”

बाई म्हणाली : “होय ... ती तिच्या आई-वडलांबरोबर गेली ... तिचे आई-वडील म्हणजे प्रसिद्ध ‘उडते वोरोन्सोव’ ! कधी ऐकलं ? अरेरे, फार वाईट ... कालच ती सगळी निघून गेली !”

मी म्हणालो : “बघितलंय बाबा ...”

ते म्हणाले : “ती जाणार हे मला ठाऊक नव्हतं. फार वाईट झालं ... पण आता काय करणार !”

मी बाईला विचारले : “ती नक्की गेली ?”

बाई म्हणाली : “अगदी नक्की !”

मी : “कुठं ? माहीत नाही ?”

बाई : “व्लादीवस्तोकला .”

अरे बापरे ! खूपच दूर ! व्लादीवस्तोक. मला माहीत आहे, नकाशाच्या अगदी पार टोकाला आहे ते शहर. मॉस्कोच्या उजव्या बाजूला.

मी म्हणालो : “फार लांब आहे .”

बाई एकदम घाई करित म्हणाली : “चला, तुमच्या जागांवर जाऊन बसा. दिवे विझवायला लागलेत !”

बाबा म्हणाले : “चल, देनीस ! आता सिंहांचा खेळ होईल ! त्यांच्या गर्जना इथपर्यंत ऐकू येताहेत. चल लौकर !”

मी म्हणालो : “आपण घरी जाऊ या !”

बाबा म्हणाले : “कमाल झाली ...”

बाई हसली. पण आम्ही आपापले कोट घेतले आणि सर्कसमधून बाहेर पडलो. बुलेवार्दवरून चालत चालत बरेच अंतर गेल्यानंतर मी म्हणालो:

“व्लादीवस्तोक - नकाशाच्या अगदी दुसऱ्या टोकाला आहे. तिथं आगगाडीमधून पोहचायला संबंध महिना लागेल...”

बाबा गप्प होते. त्यांच्या मनात काहीतरी दुसरेच विचार चालले असावेत. आम्ही आणखी काही अंतर चालून गेलो आणि मला अचानक विमानाबद्दल आठवण झाली व मी म्हणालो:

“पण ‘तू-१०४’ मधून तीन तासात!”

बाबा तरीही गप्प होते. मुकाटघाने ते चालत होते आणि माझा हात त्यांनी घट्ट पकडला होता. गोर्की रस्त्यापर्यंत पोहोचल्यावर ते म्हणाले:

“कॅफे ‘मोरोझेनोये’ मध्ये चल! दोन दोन आईस्क्रीम खाऊ! काय?”

मी म्हणालो: “मला इच्छा नाही.”

ते म्हणाले: “तिथं एक मजेदार सरबत मिळतं. जगात त्याहून चांगलं सरबत नाही!”

मी म्हणालो: “मला इच्छा नाही.”

त्यांनी मला आग्रह केला नाही. त्यांनी पावलांचा वेग वाढवला आणि माझा हात आणखी घट्ट आवळला. मला दुखू लागले. बाबा खूप जलद चालत होते आणि त्यांच्याबरोबरीने वेग राखायला मला अक्षरशः पळावे लागत होते. का बरे ते एवढे जलद चालत होते? माझ्याशी ते बोलत का नव्हते? मी त्यांच्याकडे पाहिले. त्यांचा चेहरा खूप गंभीर आणि दुःखी होता.

प्रिय वाचक,

ह्या पुस्तकाचा अनुवाद आणि त्याची सज्जावट ह्याबाबत ‘रादुगा प्रकाशना’ला आपली मते अगत्यपूर्वक कळवावीत. पत्ता: १७ झूबोवस्की बुलेवार्द, मॉस्को, सोविएत संघ.

